M. T. B. COLLEGE, SURAT

Manuscripts Library

No Ref. / Ser. 7035

Title : Siddhānta kaumudī

703
b

C Incomplete

Title: Siddhānta Kaumudi

Author: Bhattoji Diksita

Editor:

Year, Vols.:

Publisher:

Remarks: 703b Begins & Ends abruptly

भ्यसङ्सोसाम्ङ्योः सुप्। ङ्यंतादाबंतात्प्रातिपदिकाच्च परे स्वादयः प्रत्ययाः स्युः। सुङस्योरुकारेकारो जशटङपाश्चेतः। वि
भक्तिश्च। सुप्तिङौ विभक्तिसंज्ञौ स्तः। तत्र सु औ जसित्यादीनां सप्तानां त्रिकाणां प्रथमादयः सप्तम्यंताः प्राचां संज्ञास्ताभिरि
हापि व्यवहारः। सुपः। सुपस्त्रीणि त्रीणि वचनान्येकश एकवचनद्विवचनबहुवचनसंज्ञानि स्युः। द्व्येकयोर्द्विवचनैकवचने
१ द्वित्वैकत्वयोरेते स्तः। बहुषु बहुवचनं। बहुत्व एतत्स्यात्। रुत्वविसर्गौ। रामः। सरूपाणामेकशेषएकविभक्तौ। एकवि
भक्तौ यानि सरूपाण्येव दृष्टानि तेषामेक [illegible] एव शिष्यते। प्रथमयोः पूर्वसवर्णः। नादिचि। वृद्धिरेचि। रामौ। चुटू। प्रत्ययाद्यौ चुटू स:
इतौ स्तः। इति जस्य इत्संज्ञा। न विभक्तौ तुस्माः। विभक्तिस्थास्तवर्गसकारमकारा इतो न। इति सकारस्य नेत्त्वं। अतो गुणे। अपदां
तादकाराद्गुणे परतः पररूपमेकादेशः स्यात्। इति प्राप्ते। परत्वात्पूर्वसवर्णदीर्घः। अतो गुण इति पुरस्तादपवादा अनंतरान्विधी
न्बाधंते नोत्तरानिति न्यायेन अकः सवर्णे दीर्घ इत्यस्यापवादोयं न तु प्रथमयोरित्यस्यापि। रामाः। एकवचनं संबुद्धिः। संबोधने प्र
थमायाएकवचनं संबुद्धिसंज्ञं स्यात्। एङ्ह्रस्वात्संबुद्धेः। एङंताद्ध्रस्वांताच्चांगाद्धल्लुप्यते संबुद्धिश्चेत्। संबुध्याक्षिप्तस्यांगस्यैङ्
ह्रस्वाभ्यां विशेषणान्नेह। हे कतरत्। कुलेति। हे राम। हे रामौ। हे रामाः। एङ्ग्रहणं किं। हे हरे हे विष्णो। अत्रहिपरत्वान्नित्यत्वा

(सुसंबुद्धिरितिसुवन्तं ३)

ह्रस्वसंबुद्धिगुणे कृते ङस्यासत्त्वं नास्ति। अमि पूर्वः। अकोम्यचि परतः पूर्वरूपमेकादेशः स्यात्। रामं। रामौ। लशक्वतद्धिते। तद्धि
सि कौ. तवर्जप्रत्ययाद्या लशकवर्गा इतः स्युः। इति शस इत्संज्ञा। तस्माच्छसो नः पुंसि। पूर्वसवर्णदीर्घात्परो यः शसः सकारस्तस्य नः
स्यात् पुंसि। अट्कुप्वाङ्नुम्व्यवायेपि। अट्कवर्गआङ्नुम् एतैर्व्यस्तैर्यथासंभवं मीलितैश्च व्यवधानेपि रषाभ्यां परस्य नस्य णः
१६ स्यात् समानपदे। पदव्यवायेपीति निषेधं बाधितुं आङ्ग्रहणं। नुम्ग्रहणमनुस्वारोपलक्षणार्थं तच्चाकर्तुं शक्यं। अयोग
वाहानामट्सूपदेशस्योक्तत्वात्। इति णत्वे प्राप्ते। पदान्तस्य। पदान्तस्य नस्य णत्वं न स्यात्। रामान्। यस्मात्प्रत्ययविधिस्तदा
दि प्रत्ययेंगं। यः प्रत्ययो यस्माद्विहितस्तदादिशब्दरूपं तस्मिन्प्रत्यये परे अंगसंज्ञं स्यात्। भवामि भविष्यामीत्यादौ विकरण
विशिष्टस्यांगसंज्ञार्थं तदादिग्रहणं। विधिरिति किं। स्त्री इयती। प्रत्यये किं। प्रत्ययविशिष्टस्य ततोप्यधिकस्य मा भूत्। अंग आ १६
स्येत्यधिकृत्य। आङो नास्त्रियां। टाङसिङसामिनात्स्याः। अकारान्तादंगात् टादीनां क्रमादिनादय आदेशाः स्युः। णत्वं। रामेण
सुपि च। यञादौ सुपि परे अतोंगस्य दीर्घः स्यात्। रामाभ्यां। अतो भिस ऐस्। अकारान्तादङ्गाद्भिस ऐस् स्यात्। अनेकाल्त्वात्सर्व

दंगा

देशः। रामैः। ङेर्यः। अतोंगात्परस्य ङे इत्येतस्य य आदेशः स्यात्। रामाय। इह स्थानिवद्भावेन यादेशस्य सुप्त्वात्सुपि चेति दीर्घः। स
न्निपातलक्षणो विधिरनिमित्तं तद्विघातस्येति परिभाषा तु नेह। कष्टाय क्रमणे इति निर्देशेन तस्या अनित्यत्वज्ञापनात्। रामाभ्यां। प्रवर्तते २
। बहुवचने झल्येत्। झलादौ बहुवचने सुपि परे तोंगस्यैकारादेशः स्यात्। रामेभ्यः। बहुवचने किं। रामः। झलि किं। रामाणां। रामस्१३
ते॥ । सुपि किं। पचध्वं। जस्त्वं। वावसाने। अवसाने झलां चरो वा स्युः। रामात्। रामाद्। द्वित्वे रूपचतुष्टयं। रामाभ्यां। रामे
भ्यः। रामस्य। सस्य द्वित्वपक्षे खरि चेति चर्त्वेण तकारेण तरतम्यात् सस्य स एव न तु तकारः। अल्पप्राणतया प्रयत्नभेदात्। अत
एव सस्यार्धधातुक इति तादेश आरभ्यते। ओसि च। ओसि परे तोंगस्यैकारादेशः स्यात्। रामयोः। ह्रस्वनद्यापो नुट्। ह्र
स्वान्तान्नद्यन्तादाबन्ताच्चांगात्परस्यामो नुडागमः स्यात्। नामि। नामि परे अजन्तांगस्य दीर्घः स्यात्। रामाणां। सुपि चेति दी
र्घो यद्यपि परस्तथापि कृते न प्रवर्तते सन्निपातपरिभाषाविरोधात्। नामीत्यनेन तु आरंभसामर्थ्यात्। परिभाषा बाध्यते।
रामे। रामयोः। सुपि एत्वे कृते। अपदान्तस्य मूर्धन्यः। आपादपरिसमाप्तेरधिकारः। इणकोरित्यधिकृत्य। आदेशप्रत्य

इशास्सिनासिघसीनां च ॥ धातुसकारस्यापि नेति विधिरयं ॥ सुपी: सुपिसो: कपि सहस्यापि प्राप्ति प्रसंगवारणाय धातो: सकारस्य चेदेषमेव नियमार्थं ॥
स्वीकृत्य आदेश प्रत्यययो: इति सूत्रं त्यजन्तामिति चेद् त्राऽऽह ॥ आदेशावयवस्य षत्व वारणाय आदेशस्येत्युं शास्त्रावश्यक: । तद्गुणे
धातुभिन्न सकारस्य चेद्भनाति ॥ आदेशरूपस्ये । वेति नियमप्रसंग वारणाय प्रत्यय ग्रहणापि के तर्के मेवेति । ।। २

सि·कौ· यो: । सहे: साड: स: इति सूत्रात् स इति षष्ठ्यंतमनुवर्त्तते । इण् कवर्गाभ्यां परस्यापदांतस्य आदेश प्रत्यययोरवयवश्च य: सकार स्तस्य मूर्ध ३:।
न्यादेश: स्यात् । विवृताघोषस्य सस्य तादृश एव ष: । रामेषु । इण्को: किं । रामस्य । आदेश प्रत्यययो: किं । सुपी: । सुपिसो । अपदां

(१) तस्य किं । हरिस्तत्र । एवं कृष्ण मुकुंदादय: । सर्वादीनि सर्वनामानि । सर्वादीनि शब्दरूपाणि सर्वनामसंज्ञानि स्यु: । तदंतस्यापी
यं संज्ञा । द्वंद्वे चेति ज्ञापकात् । तेन परमसर्वत्रै मित्रल्पर मस्ववकानि त्यकच्च सिध्यति । जस: शी । अदंतात् सर्वनाम्न: परस्य जस: सर्वत्र
सर्वत्र शी: स्यात् । अनेकाल्त्वात्सर्वादेश: । न चार्वणस्य इत्सादा विवनानुबंधकृतमनेकाल्त्व मितिवाच्यं । सर्वादेशत्वात् प्रागित्संज्ञाया
भावात् । सर्वे । सर्वनाम्न: स्मै । अत: सर्वनाम्नो ङे: स्मै स्यात् । सर्वस्मै । ङसिङ्यो: स्मात्स्मिनौ । अत: सर्वनाम्न
एतयोरेतौ स्त: । सर्वस्मात् । आमि सर्वनाम्न: सुट् । अवर्णांता [illegible] सर्वनाम्नो विहितस्याम: सुडागम: स्यात् । एत्वषत्वे । (१)
सर्वेषां । सर्वस्मिन् । शेषं रामवत् । एवं विश्वादयोप्यकारांता: । सर्वादयश्च पंचत्रिंशत् । सर्व· विश्व· उभ· उभय· डतर· डतम· अन्य·
अन्यतर· इतर· त्वत· त्व· नेम· सम· सिम· पूर्वपराऽवरदक्षिणोत्तरापराधराणि व्यवस्थायामसंज्ञायां । स्वमज्ञातिधनाख्या

यां । अंतरं बहिर्योगोपसंव्यानयो: । त्यद् · तद् · यद् · एतद् · इदम् · अदस् · एक · द्वि · युष्मद् · अस्मद् · भवतु · किम् · इति उभशब्दो द्वित्वेवि
२ नित्यं शिष्टस्य वाचक: । अत एव द्विवचनांत: । तस्येह पाठस्तु अकाविसकजर्थ: । न च कप्रत्ययेनेष्टसिद्धि: । द्विवचनपरत्वाभावेन उभयत: उभ
यत्रेत्याद्यविवअयक्प्रसंगात् । तदुक्तं । उभयोन्यत्रेति द्विवचनपरत्वाभावे उभयशब्दस्य द्विवचनं नास्तीति कैय्यट: । अस्तीति हरदत्त: ।
तस्मात् उभस्य यजादेशस्य स्थानिवत्त्वेन तयप्रत्ययोततया प्रथमचरमेति विकल्पे प्राप्ते विभक्तिनिरपेक्षत्वेनांतरंगत्वान्नित्येवसं
ज्ञा । उभये । डतर डतमौ प्रत्ययौ । यद्यपि संज्ञाविधौ प्रत्ययग्रहणे तदंतग्रहणं नास्ति । सप्तमिङं तमिति ज्ञापकात् । तथापीह तदं
तग्रहणं केवलयो: संज्ञाया: प्रयोजनाभावात् । अन्यतरान्यतमशब्दाव व्युत्पन्नौ स्वभावाद्द्विबहुविषये निर्धारणे वर्त्तेते । तत्रा
इति न्यतमशब्दस्य गणे पाठाभावान्न संज्ञा । त्वत्वौ त्वावप्यदंतावन्यपर्यायौ । एक उदात्तो परोनुदात्त इत्येके । एकस्तान्तरस्य परे । नेम
इत्यर्द्धे । सम: सर्वपर्याय: । तुल्यपर्यायस्तु नेह गृह्यते । यथासंख्यमनुदेश: समानामिति ज्ञापकात् । अंतरं बहिर्योगेति ग

सा

णस्तत्रेअपुरीतिवक्तव्यं। अंतरायांपुरि। पूर्वपरावरदक्षिणोत्तरापराधराणिव्यवस्थायामसंज्ञायां। एतेषांव्यवस्थायामसंज्ञा
सि कौ यांसर्वनामसंज्ञागणपाठात्सर्वत्रयाप्राप्ताजसिवास्यात्। पूर्वे। पूर्वाः। स्वाभिधेयापेक्षावधिनियमोव्यवस्था। व्यवस्थायांकिं
१८ दक्षिणागाथकाः। कुशला इत्यर्थः। असंज्ञायांकिं। उत्तराःकुरवः। स्वमज्ञातिधनाख्यायां। ज्ञातिधनान्यवाचिनःस्वशब्दस्य
याप्राप्तासंज्ञासाजसिवास्यात्। स्वे। स्वाः। आत्मीया इत्यर्थः। आत्मान इतिवा। ज्ञातिधनवाचिनस्तुस्वाज्ञातयोअर्थावा।
अंतरंबहिर्योगोपसंव्यानयोः। बाह्येपरिधानीयेचार्थेअंतरशब्दस्यप्राप्तासंज्ञाजसिवास्यात्। अंतरे। अंतरावाग
हाःबाह्या इत्यर्थः। अंतरेअंतरावाशाटकाः। परिधानीया इत्यर्थः। पूर्वादिभ्योनवभ्योवा। एभ्योङसिङ्योःस्मात्स्मिनौवा १८
स्तः। पूर्वस्मात्। पूर्वात्। पूर्वस्मिन्। पूर्वे। एवंपरादीनामपि। शेषंसर्ववत्। एकशब्दःसंख्यायांनित्यैकवचनांतः। बहुव्रीहौ।
बहुव्रीहौचिकीर्षिते सर्वनामसंज्ञानस्यात्। त्वकंपितायस्यसत्वत्कपितृकः। अहकंपितायस्यसमत्कपितृकः। इह समासा

त्प्रागेवप्रक्रियावाक्येसर्वनामसंज्ञानिषिध्यते। अन्यथालौकिकविग्रहवाक्य इवतत्राप्यकच्प्रवर्तेत। सचसमासेपि
श्रूयेत। अतिक्रांतोभवकंतमितिअतिभवकानितिवत्। भाष्यकारस्तुत्वकत्पितृकोमकत्पितृकइतिरूपे इष्टापत्ति
कृत्वैतत्सूत्रंप्रत्याचख्यौ। यथोत्तरंमुनीनांप्रामाण्यं। संज्ञोपसर्जनीभूतास्तुनसर्वादयः। महासंज्ञाकरणेनतदनुगुणा
नामेवगणेसंन्निवेशात्। अतःसंज्ञाकार्यमंतर्गणकार्यंचतेषांनभवति। सर्वोनामकश्चित्। तस्मैसर्वायदेहि। अति
क्रांतःसर्वमतिसर्वः। तस्मैअतिसर्वायदेहि। अतिकतरंकुलं। अतितत्। तृतीयासमासे। अत्रसर्वनामतान। मा
सपूर्वाय। तृतीयासमासार्थवाक्येपिन। मासेनपूर्वाय। द्वंद्वेच। द्वंद्वेउक्तासंज्ञान। वर्णाश्रमेतराणां। समुदायस्याय
निषेधोनत्ववयवानां। नन्वेवंतदंतविधिनासुट्प्रसंगः। सर्वनाम्नोविहितस्यामःसुडितिव्याख्यानात्। विभाषाजसि।
जसाधारंयत्शीभावाख्यंतत्रकर्तव्येद्वंद्वेउक्तासंज्ञावास्यात्। वर्णाश्रमेतरे। वर्णाश्रमेतराः। शीभावंप्रत्येवविभाषे
त्युक्तं। अतोनाकच्। किंतुकप्रत्ययएव। वर्णाश्रमेतरकाः। प्रथमचरमतयाल्पार्धकतिपयनेमाश्च। एतेजसः

सि॰कौ॰ कार्यप्रत्युक्तसंज्ञावास्युः। प्रथमे। प्रथमाः। शेषंरामवत्। तयप्रत्ययस्तदंताग्राह्याः। द्वितये। द्वितयाः। नेमे। नेमाः। शेषंसर्व
वत्। विभाषाप्रकरणेतीयस्यङित्सूपसंख्यानं। द्वितीयस्मै। द्वितीयाय। इत्यादि। एवंतृतीयः। अर्थवद्ग्रहणान्नेह। पटुजातीया
निर्जरः य। जरायाजरसन्यतरस्यां। जराशब्दस्यजरस्वास्यादजादौविभक्तौ। पदांगाधिकारेतस्यतदंतस्यच। अनेकाल्त्वात्सर्वादेशे
१९ प्राप्ते। निर्दिश्यमानस्यादेशाभवंति। एकदेशविकृतस्यानन्यत्वाज्जरशब्दस्यजरस्। निर्जरसौ। निर्जरसः। इनादीन्बाधि
त्वापरत्वाज्जरस्। निर्जरसा। निर्जरसे। निर्जरसः। पक्षेहलादौचरामवत्। वृत्तिकृतातुपूर्वविप्रतिषेधेनेनातोः कृतयोः। सन्नि
पातपरिभाषायाअनित्यत्वमाश्रित्यजरसिकृतेनिर्जरसिननिर्जरसादितिरूपेनतुनिर्जरसा। निर्जरसइतिकेचिदित्युक्तं। त
थाभिसिनिर्जरसैरितिरूपांतरमुक्तं। तदनुसारिभिश्चषष्ठ्येकवचनेनिर्जरस्येत्येवरूपमितिस्वीकृतं। एतच्चभाष्यविरुद्धं। १९
पद्दन्नोमास्हृन्निशसन्यूषन्दोषन्यकञ्छकन्नुदन्नासञ्छस्प्रभृतिषु। पाददंतनासिकामासहृदयनिशाअसृ
ग्यूषदोषयकृत्शकृत्उदकआस्यएषांपदादयआदेशाः स्युः शसादौवा। यत्तुआसनशब्दस्यासन्नादेशइतिका

श्रीः

शिकायामुक्तंतत्प्रामादिकमेव। तथाचग्रीवायांबद्धोअपिकक्षआसनिभृतिः। पात्। पादौ। पादाः। पादं। पादौ। पदः। पादान्। पदा।
पादेनेत्यादि। सुडनपुंसकस्य। सुट्प्रत्याहारः। स्वादिपंचवचनानिसर्वनामस्थानसंज्ञानिस्युःअक्लीबस्य। स्वादिष्वसर्वनाम
स्थाने। कप्प्रत्ययावधिषुस्वादिष्वसर्वनामस्थानेषुपूर्वंपदसंज्ञंस्यात्। यचिभं। यकारादिष्वजादिषुचस्वादिष्वसर्व
नामस्थानेषुपूर्वंभसंज्ञंस्यात्। आकडारादेकासंज्ञा। इतऊर्ध्वंकडाराःकर्मधारयइत्यतःप्रागेकस्यैकैवसंज्ञाज्ञेया।
यापरानवकाशाच। तेनशसादावचिभसंज्ञैवनपदत्वं। अतोजश्त्वंन। पदः। पदा। पद्भ्यामित्यादि। मासः। मास्भ्यामितिरु
त्वेयत्वेयलोपः। माभ्यां। माभिरित्यादि। भस्येत्यधिकारोयम्। अल्लोपोनः। अंगावयवोसर्वनामस्थानयजादिस्वादिपरोयो
न्तस्याकारस्यलोपःस्यात्। रषाभ्यांनोणःसमानपदे। एकपदस्थाभ्यांरेफषकाराभ्यांपरस्यनस्यणःस्यात्। यूष्णः। यूष्णा।
पूर्वस्मादपिविधौस्थानिवद्भावइतिपक्षेतुअड्व्यवायइत्येवात्रणत्वं। पूर्वत्रासिद्धेनस्थानिवदितितुइहनास्ति। तस्यदोषः
संयोगादिलोपलत्वणत्वेष्वितिनिषेधात्। नलोपःप्रातिपदिकांतस्य। नेतिप्रातिपदिकेतिचलुप्तषष्ठीकेपदेप्रातिप

दोपशब्दस्य नपुंसकत्वमप्यत एव भाष्यात् ॥
तेन तमुषाः दुष्पद्दोर्निशा नरहतिर्निकेते १३

सि·कौ· दिकसंज्ञं यस्यदंतं तस्य नकारस्य लोपः स्यात् । नलोपस्यासिद्धत्वा द्दीर्घत्वमेत्वमैस्त्वं च न । यूषभ्यां । यूषभिः । यूषभ्य इत्यादि । विभाषा
ङिश्योः । अंगावयवो ऽसर्वनामस्थानयजादिस्वादिपरो योऽन् तस्याकारस्य लोपो वा स्यात् ङिश्योः परतः । यूष्णि । यूषणि । पक्षे रामव
१० त् । पद्दन्नसिति सूत्रे प्रभृतिग्रहणं प्रकारार्थं । तथा च औङ्श्यामपि दोषन्नादेशो भाष्ये ककुद्दोषणी इत्यादि । वुदो हतः । [illegible] पदं
घ्रिश्चरणोऽस्त्रियां । स्वांतं हृन्मानसं मनः इत्यादि संगच्छते । आसन्यं प्राणमूचुरिति । आस्ये भव आसन्यः । [illegible]
[illegible] संगच्छते भुजबाहू प्रवेष्टो दोरिति साहचर्यात् पुंस्त्वमपि दोषं तस्य तथाविधस्य भ
जत इति द्वयोरह्नोर्भवो द्व्यह्नः । संख्याविसायपूर्वस्याह्नस्याहन्नन्यतरस्यां ङौ । संख्यादिपूर्वस्याह्नस्याहन्नादेशो वा स्यात्
ङौ । द्व्यह्नि । द्व्यहनि । द्व्यह्ने । विगतमहो व्यह्नः । व्यह्नि । व्यहनि । व्यह्ने । अह्नः सायः सायाह्नः । सायाह्नि । सायाहनि । सायाह्ने ॥
इत्यदंताः । विश्वपाः । दीर्घाज्जसि च । दीर्घाज्जसि इचि च परे प्रथमयोः पूर्वसवर्णदीर्घो न स्यात् । वृद्धिः । विश्वपौ । सवर्णदीर्घः ।
विश्वपाः । यद्यपीह औङि नादिचीत्येव सिद्धं जसि तु पूर्वसवर्णदीर्घे क्षतिर्नास्ति । तथापि गौर्यौ । गौर्यः । इत्याद्यर्थं सूत्रमि

हन्याय्यत्वादुपन्यस्तं । आतो धातोः । आकारांतो यो धातुस्तदंतस्य भस्यांगस्य लोपः स्यात् । अलोंऽत्यस्य । विश्वपः । विश्वपा । विश्वपा
भ्यामित्यादि । एवं शंखध्मादयः । धातोः किं । हाहान् । टा । सवर्णदीर्घः । हाहा । ङे वृद्धिः । हाहै । ङसिङसोर्दीर्घः । हाहाः । ओसि वृद्धिः
हाहौः । ङौ । आद्गुणः । हाहे । शेषं विश्वपावत् । आतइति योगविभागाद्धातोरप्यालोपः क्वचित् । क्त्वः । आदंताः । ॥
तस्यां हरिः । प्रथमयोः पूर्वसवर्णः । हरी । जसि च । ह्रस्वांतस्यांगस्य गुणः स्याज्जसि परे । हरयः । ह्रस्वस्य गुणः । ह्रस्वस्य गुणः स्यात्संबु
द्धौ । एङ्ह्रस्वादिति संबुद्धिलोपः । हे हरे । हरिं । हरी । हरीन् । शेषो घ्यसखि । अनदीसंज्ञौ ह्रस्वौ याविदुतौ तदंतं सखिवर्जं घिसं
ज्ञं स्यात् । शेषः किं । मत्यै । एकसंज्ञाधिकारात्सिद्धे शेषग्रहणं स्पष्टार्थमिति तत्त्वं । ह्रस्वौ किं । वातप्रम्यै । इदुतौ किं । मात्रे । आङो
नाऽस्त्रियां । घेः परस्याङो नास्यादस्त्रियां । आङिति टासंज्ञा प्राचां । हरिणा । अस्त्रियां किं । मत्या । घेर्ङिति । घिसंज्ञस्य ङिति सु
पि गुणः । हरये । घेः किं । सख्ये । ङितिकिं । हरिभ्यां । सुपि किं । पट्वी । घेर्ङितीति गुणे कृते ङसिङसोश्च । एङो ङसिङसोरति परे पूर्व
रूपमेकादेशः स्यात् । हरेः २ । हर्योः । हरीणां । अच्च घेः । इदुद्भ्यामुत्तरस्य ङेरौः स्याद्घेरंतादेशश्चाकारः । हरौ । हर्योः । हरिषु

एवं श्रीपशुस्त्रिरविकव्यादयः। अनङ् सौ। सख्युरंगस्यानङादेशः स्यात् असंबुद्धौ सौ परे। ङिच्चेत्संतादेशः। अलोंत्यस्य। सर्व
उपधा। अंत्यादलः पूर्वोवर्ण उपधा संज्ञः स्यात्। सर्वनामस्थाने चासंबुद्धौ। नांतस्योपधाया दीर्घः स्यादसंबुद्धौ सर्वनामस्था
नेपरे। अपृक्त एकाल्प्रत्ययः। एकाल्प्रत्ययो यः सोपृक्तसंज्ञः स्यात्। हल्ङ्याब्भ्यो दीर्घात्सुतिस्यपृक्तं हल्। हलंतात्सु
दीर्घौ ङ्याबंतात्परं सुतिसी इत्येतदपृक्तं हल्लुप्यते। सखा। हे सखे। हल्ङ्याब्भ्यः किं। ग्रामणीः। दीर्घात्किं। निः
कौशांबिः। अतिखट्वः। सुतिसीति किं। अभैत्सीत्। तिपा सहचरितस्य ग्रहणात् सिचो ग्रहणं नास्ति। अपृक्तं किं। बिभर्त्ति।
हल् किं। बिभेद। प्रथमं हल् किं। राजा। नलोपो न स्यात्। संयोगांतलोपस्यासिद्धत्वात्। सख्युरसंबुद्धौ। सख्युरंगात्
परं संबुद्धिवर्जं सर्वनामस्थानं णिद्वत्स्यात्। अचो ञ्णिति। ञिति णिति च परे अजंतांगस्य वृद्धिः स्यात्। सखायौ। सखा
यः। सखायं। सखायौ। घिसंज्ञाभावान्न तत्कार्यं। सख्या। सख्ये। ख्यत्यात्परस्य। खितिशब्दाभ्यां खीतीशब्दाभ्यां कृ

प्रत्यये

औत्

तयणादेशाभ्यां परस्य ङसिङसोरत उत्स्यात्। सख्युः। इदुद्भ्यां परस्य ङेरौत्स्यात्। उकारानुवृत्तिरुत्तरार्था। सख्यौ। शेषं हरिव
त्। शोभनः सखा सुसखा। सुसखायौ। सुसखायः। अनङ् णिद्वद्भावो न। यो रांगत्वात्। तदंतेपि प्रवृत्तिः। समुदायस्य सखिरूप
त्वाभावे नासखीति निषेधाप्रवृत्तेर्घिसंज्ञा। सुसखिना। सुसखये। ङसिङसोर्गुणे कृते कृतयणादेशाभावात् ख्यत्या
दिसूत्रेण। सुसखेः। सुसखावित्यादि एवमतिशयितः सखा अतिसखा। परमः सखा यस्येति विग्रहे। परमसखा। परमस
खायौ। इत्यादि। गौणत्वेप्यनङ् णित्वे प्रवर्तेते। सखीमतिक्रांतोतिसखिः। लिंगविशिष्टपरिभाषया अनिसखोन्न टन्तू
हरिवत्। इत्यनङ् णित्वे न भवतः। गोस्त्रियो रिति ह्रस्वेन सखिशब्दस्य लाक्षणिकत्वात्। लक्षणप्रतिपदोक्तयोः प्रतिपदो
क्तस्यैव ग्रहणात्। पतिः समास एव। पतिः समास एव घिसंज्ञः स्यात्। पत्या। पत्ये। पत्युः। २ पत्यौ। शेषं हरिवत्। समासे तु
भूपतये। कतिशब्दो नित्यं बहुवचनांतः। बहुगणवतुडति संख्या। एते संख्यासंज्ञाः स्युः। डति च। ड्यन्ता संख्या षट्सं
ज्ञा स्यात्। प्रत्ययस्य लुक्श्लुलुपः। लुक्श्लुलुप्शब्दैः कृतं प्रत्ययादर्शनं क्रमात्तत्तत्संज्ञं स्यात्। षड्भ्यो लुक्। षड्भ्यः परयो

सि कौ. जश्शसोर्लुक् स्यात्। प्रत्ययलोपे प्रत्ययलक्षणं। प्रत्ययेलुप्तेपि तदाश्रितं कार्यं स्यात्। इति जसि चेति गुणे प्राप्ते। नलुमतांगस्य
लुक्श्लुलुपः एते लुमंतः। लुमता शब्देन लुप्ते तन्निमित्तमंगकार्यं न स्यात्। कति २ कतिभिः। कतिभ्यः २ कतीनां। कतिषु। युष्मद
२२ कौ स्मद्षट्संज्ञकास्त्रिषु सरूपाः। त्रिशब्दो बहुवचनांतः। त्रयः। त्रीन्। त्रिभिः। त्रिभ्यः २ त्रेस्त्रयः। त्रिशब्दस्य त्रयादेशः स्यादामि। त्रया
णां। परमत्रयाणां। गौणत्वे तु नेति केचित्। प्रियत्रीणां। त्रिषु। द्विशब्दो द्विवचनांतः। त्यदादीनामः। एषामकारोंतादेशः स्या
वस्तुतस्तु प्रियत्रयाणां। द्विभक्तौ। द्विपर्यंतानामेवेष्टिः। द्वौ २ द्वाभ्यां ३ द्वयोः २ द्विपर्यंतानां किं। भवान्। भवंतौ। संज्ञायामुपसर्जने च नास्त्वं। सर्वादयंत
गणकार्यत्वात् द्विर्नामकश्चित् द्विः। द्वी। द्वयः। द्वावतिक्रांतोतिद्विः। हरिवत्। प्राधान्ये तु परमद्वौ। इत्यादि। औडुलोमिः। औडुलो
मी। औडुलोमाः। लोम्नोपत्येषु बहुष्वकारो वक्तव्यः। बाह्वादीञोपवादः। औडुलोमिं। औडुलोमी। उडुलोमान्। इत्यादि २२
इतीदंतः। वातप्रमीरिति सोणादिकसूत्रेण माङ ईप्रत्ययः कित्। वातंप्रमिमीते वातप्रमीः। दीर्घाज्जसि च। वातप्रम्यौ।
वातप्रम्यः। हे वातप्रमीः। अमिपूर्वः। वातप्रमीं। वातप्रम्यौ। वातप्रमीन्। वातप्रम्या। वातप्रम्ये। वातप्रम्यः २ वातप्रम्योः। वात

ईयसो बहुव्रीहेर्नेतिवा[illegible]मितिकस्योन ॥ २

प्रम्यां। दीर्घत्वान्न नुट्। ङौ तु सवर्णदीर्घः। वातप्रमी। वातप्रम्योः। वातप्रमीषु। एवं ययीपप्यादयः। यातीति ययीः। मार्गः। पातिलो
कमिति पपीः। सूर्यः। यापोः किद्वे चेति ईप्रत्ययः। क्विबंतवातप्रमीशब्दस्य तु अमि शसि ङौ च विशेषः। वातप्रम्यं। वातप्रम्यः। वातप्रम्यि।
एरनेकाचः इति वक्ष्यमाणो यण्। प्रधीवत्। बह्व्यः श्रेयस्यो यस्य सः बहुश्रेयसी। दीर्घङ्यान्तत्वात् हल्ङ्याब्भ्य इति सुलोपः। यू स्त्र्याख्यौ
नदी। ईदूदंतौ नित्यस्त्रीलिंगौ नदीसंज्ञौ स्तः। प्रथमलिंगग्रहणं च पूर्वं स्त्र्याख्यस्योपसर्जनत्वेपि नदीत्वं वक्तव्यमित्यर्थः। अंबार्थन
द्योर्ह्रस्वः। अंबार्थानां नद्यंतानां च ह्रस्वः स्यात्संबुद्धौ। हे बहुश्रेयसि। शसि बहुश्रेयसीन्। आण्नद्याः। नद्यंतात्परेषां ङितामाडा
८ गमः स्यात्। आंटश्च। आटोचि परे वृद्धिरेकादेशः स्यात्। बहुश्रेयस्यै। बहुश्रेयस्याः २ नद्यंतात्परत्वान्नुट्। बहुश्रेयसीनां। ङेराम्नद्या
म्नीभ्यः। नद्यंतादाबंतान्नीशब्दाच्च ङेराम् स्यात्। इह परत्वादाटा नुट् बाध्यते। सकृद्गतौ विप्रतिषेधे यद्बाधितं तद्बाधितमेव। बहु
श्रेयस्यां। शेषं प्रत्ययांतवातप्रमीवत्। अङ्यंतत्वान्न सुलोपः। अतिलक्ष्मीः। शेषं बहुश्रेयसीवत्। कुमारीमिच्छन् कुमारीवा
चरन्ब्राह्मणः। कुमारी। क्यजंतात्क्वाचारक्विबंताद्वा कर्तरि क्विप्। हल्ङ्याब्भ्य इति सुलोपः। अचि श्नुधातुभ्रुवां य्वोरियङुवङौ ॥

सि॰ कौ॰ श्नुप्रत्ययो। तस्य इवर्णोवर्णांतस्य धातो। भ्रू इत्येतस्य चांगस्य इयङुवङौ स्तोजादौ प्रत्ययेपरे। ङिच्चेत्संतादेशः। आंतरतम्यादिरियङ्।
ओरुवङ् इतीयङि प्राप्ते। एरनेकाचोसंयोगपूर्वस्य। धात्ववयवसंयोगपूर्वो न भवति य इवर्णस्तदंतो यो धातुस्तदंतस्यानेकाचों
२२ गस्य यण् स्यादजादौ प्रत्ययेपरे। इति यण्। कुमार्यौ। कुमार्यः। हे कुमारि। अमिशसिच कुमार्यं। कुमार्यः। कुमार्यै। कुमार्याः। कुमा
रीणां। कुमार्य्यां॥ प्रधीः। प्रध्यं। प्रध्यः। उन्नयतीत्युन्नीः। धातुना संयोगविशेषणादिह स्यादेव यण्। उन्न्यौ। उन्न्यः। उन्न्यं। ङेराम्।
उन्न्यां। एवं ग्रामणीः। अनेकाचः किं। नीः। नियौ। नियः। अमिशसिपरत्वादियङ्। नियं। नियः। ङेराम्। नियां। असंयोगपूर्वस्य किं।
सुश्रियौ। गतिकारकेतरपूर्वस्य यण्नेष्यते। शुद्धधियौ। परमधियौ। कथं तर्हि दुर्धियः। वृश्चिकभिया इत्यादि। उच्यते। दुःस्थिता धीर्ये
षामिति विग्रहे दुरित्यस्य धीशब्दं प्रति गतित्वमेव नास्ति यत्क्रियायुक्ताः प्रादयस्तं प्रति गत्युपसर्गसंज्ञाः। वृश्चिकशब्दस्य बुद्धिकृतम
पादानत्वं नेह विवक्षितं। वृश्चिकसंबंधिनी भीर्वृश्चिकभीरित्युत्तरपदलोपो वा। न भूसुधियोः। एतयोर्यण्न स्यादचि सुपि। सुधि २३
यौ। सुधियः इत्यादि। सखायमिच्छतीति सखीयति ततः क्विप्। अल्लोपयलोपौ। अल्लोपस्य स्थानिवत्त्वा घणि प्राप्ते क्वौ लुप्तं न स्था

निवत्। एकदेशविकृतस्यानन्यतया ऽनङ् णित्वे। सखा। सखायौ। सखायो। सखायः। हे सखीः। अमि पूर्वरूपात्परत्वाद्यणि प्रा
प्ते तेपि परत्वात् सख्युरसंबुद्धाविति प्रवर्त्तते। सखायं। सखायौ। शसि यण्। सख्यः। सह खेन वर्त्तत इति सखः। तमिच्छतीति सखीः
। सुखमिच्छतीति सुखीः। सुतीः। सख्यौ। सुख्यौ। सुत्यौ। ख्यत्यादिति दीर्घस्यापि ग्रहणादुकारः। सख्युः। सुख्युः। सुत्युः। लूनमि
च्छतीति लूनीः। क्षामं क्षामीः। प्रस्तीमं प्रस्तीमीः। एषां ङसिङसोर्यण्। नत्वमत्वयोरसिद्धत्वात् ख्यत्यादीत्युत्वं। लून्युः। क्षाम्युः। प्र
स्तीम्युः। शुष्कीयतेरुष्कीः। पक्कीः। इयङ्। शुष्कियौ। शुष्कियः। ङसिङसोः शुष्कियः इत्यादि। ईदंताः। शंभुर्हरिवत्। एवं विष्णु
वायुभान्वादयः। क्रुश्यतीति क्रोष्टु। क्रोष्टुस्तृजंतेन तुल्यं वर्त्तते असंबुद्धौ सर्वनामस्थाने परे क्रोष्टुशब्दस्थाने क्रोष्टृशब्दः प्रयोक्तव्यः
। ऋतो ङिसर्वनामस्थानयोः। ङौ सर्वनामस्थाने च परे ऋदंतांगस्य गुणः स्यात्। इति प्राप्ते। ऋदुशनस्पुरुदंसोनेहसां च। ऋदंता
नामुशनसादीनां चानङ् स्यादसंबुद्धौ सौ परे। अप्तृन्तृच्स्वसृनप्तृनेष्टृत्वष्टृक्षत्तृहोतृपोतृप्रशास्तॄणां। अबादीनामुपधा
या दीर्घः स्यादसंबुद्धौ सर्वनामस्थाने परे। नप्त्रादिग्रहणं व्युत्पत्तिपक्षे नियमार्थं। तेन पितृभ्रातृप्रभृतीनां न दीर्घः। उद्गातृशब्दस्याप
प्येव। समर्थसूत्रे उद्गातार इति भाष्यप्रयोगात्। क्रोष्टा। क्रोष्टारौ। क्रोष्टारः। क्रोष्टारं। क्रोष्टारौ। क्रोष्टॄन्। विभाषा तृतीयादिष्वचि।

सि कौ. अज्जादिषु तृतीयादिषु क्रोष्टुर्वा तृज्वत्। क्रोष्ट्रा। क्रोष्ट्रे। ऋत उत्। ऋदंतात् ङसिङसोरति परे उकार एकादेशः स्यात्। रपरत्वं। रात्सस्य। रेफात् सं
योगांतस्य सस्यैव लोपो नान्यस्य। रेफस्य विसर्गः। क्रोष्टुः। आमि परत्वात् तृज्वद्भावे प्राप्ते नुमचिरतृज्वद्भावेभ्यो नुट् पूर्वविप्रतिषेधेन।
क्रोष्टूनां। क्रोष्टरि। क्रोष्टौ। पक्षे हलादौ च शंभुवत्। इत्युदंताः। हूहूः। हूहौ। हूहूवः। हूहूं। हूहौ। हूहून् इत्यादि। अतिचमू शब्दे तु न
२४ दीकार्यमिति विशेषः। हे अतिचमु। अतिचम्वै। अतिचम्वाः २ अतिचमूनां। अतिचम्वां। खलपूः। ओः सुपि। धात्ववयवसंयोगपूर्वो न भ
वति य उवर्णस्तदंतो यो धातुस्तदंतस्यानेकाचोऽङ्गस्य यण् स्यादजादौ सुपि। गतिकारकेतरपूर्वपदस्य यण् नेष्यते। खलप्वौ। खलप्वः। इत्यादि यण ५
एवं सुल्वादयः। अनेकाचः किं। लूः। लुवौ। लुवः। धात्ववयवेति किं। उलुः। उल्वौ। उल्वः। असंयोगपूर्वस्य किं। कटप्रूः। कटप्रुवौ। गतिर
सादि किं। परलुवौ। सुपि किं। लुलुवतुः। स्वभूः। न भूसुधियोः। स्वभुवौ। स्वभुवः। वर्षाभ्वश्च। अस्योवर्णस्य यण् स्यादचि सुपि। वर्षाभ्वौ
। वर्षाभ्वः। दृन्मतीति दृंभूः। अंदूदृंभूजंबूकफेलूकर्कंधूदिधिषूः इत्युणादिसूत्रेण व्युत्पादिताः। दृंभूः। दृंभ्वौ। दृंभ्वः। दृंभूं। दृंभ्वौ। दृंभून्। २४
दृन्निति नोते हिंसार्थे अव्यये भुवः क्विप्। दृन्भूः। दृन्करपुनःपूर्वस्य भुवो यण् वक्तव्यः। दृन्भ्वौ। दृन्भ्वः। इत्यादि खलपूवत्। करभ्वौ। करभ्वः।
दीर्घपक्षे कर एव कारः स्वार्थिकः प्रज्ञाद्यण्। कारभ्वौ। कारभ्वः। पुनर्भूर्यौगिकः पुंसि। पुनर्भ्वौ इत्यादि। दृन्भूकारा किं शब्दे। स्वयं

भ्रूशब्दवत्। इत्यूदंताः धाता। हे धातः। धातारौ। धातारः। सवर्णान्नस्य णत्वं वाच्यं। धातॄणां। इत्यादि। एवं नप्त्रादयः। उद्गातारौ पिता
व्युत्पत्तिपक्षे पिन्नप्त्रादिग्रहणस्य नियमार्थत्वान्न दीर्घः। पितरौ। पितरः। पितरं। पितरौ। शेषं धातृवत्। एवं जामातृभ्रात्रादयः। ना। नरौ। नरः
हे नः। नृच। नृ इत्यस्य नामि वा दीर्घः स्यात्। नृणां। नृणां। इत्यृदंताः क्रृ गॄ अनयोरनुकरणे प्रकृतिवदनुकरणमिति वैकल्पिकातिदेश
दित्विरपरत्वं। कीः। किरौ। किरः। तीः। तिरौ। तिरः। इत्यादि गीर्वत्। इत्वाभावपक्षे तु सदुराने ति सतोङितित्वबलपरकारणात्। अनङ्गु
णेन। कृः। क्रौ। क्रः। कृं। क्रौ। कृन्। क्रा। क्रे। इत्यादि। इत्यृदंताः गम्लृ शक्लृ अनयोरनुकरणे अनङ्। गमा। शका। गुणविषये तु ल
परत्वं। गमलौ। गमलः। गमलं। गमलौ। गम्लृन्। गम्ला। गम्ले। ङसिङसोस्तु ऋत उदित्युत्वे लपरत्वे संयोगांतस्य लोपः। गमुल्
इत्लृदंताः। सेः। सयौ। सयः। स्मृतेः। स्मृतयौ। इत्येदंताः गोतो णित्। गोशब्दात् परं सर्वनामस्थानं णित्कार्यकृत् स्यात्।
गौः। गावौ। गावः। औतोम्शसोः। आ ओत इति छेदः। ओकारादम्शसोरचि परे आकार एकादेशः स्यात्। शसा साहचर्यात् सुपेव
अस्मृगस्य तेनेह। अचिनवं। गां। गावौ। गाः। गवा। गवे। गोः। इत्यादि। ओतो णिदिति वाच्यं। विहितविशेषणं। तेन सुद्यौः। सुद्यावौ।
इत्यादि ओकारांताद्विहितं सर्वनामस्थानं णिदिति व्याख्यानान्नेह। हे भानो। हे भानवः। उः शंभुः स्मृतोऽयेन सः स्मृतोः। स्मृतवौ।
नै

स्मृतावैधा स्मृतां। स्मृतावो। स्मृताः। इत्योदंताः रायोहलि। रैशब्दस्याकारांतादेशः स्याद्धलि विभक्तौ। अचि आयादेशः। राः २ रायौ। रा
सि॰ कौ॰ यः। रायं। रायो। रायः। राया। राभ्या मित्यादि। इत्यैदंताः। ग्लौः। ग्लावौ इत्यादि। ओतो मृत्शसोरितीह नप्रवर्त्तते ऐऔच् सूत्रेण ओ
दौतोः सावर्ण्याभावज्ञापनात् इत्यजंताः पुंलिंगाः रमा। औङ आपः। आबंतादंगात्परस्यौङः शीस्यात्। औङ् इत्यौकारविभ
२५ क्तेः संज्ञा। रमे २ रमाः। संबुद्धौ च। आप एकारः स्यात्संबुद्धौ। एङ्ह्रस्वादिति संबुद्धिलोपः। हे रमे। २ हे रमाः। रमां। रमे। स्त्रीत्वान्नत्वाभावः
रमाः। आङि चापः। आङि ओसि च परे आबंतांगस्यैकारः स्यात्। रमया। रमाभ्यां। रमाभिः। याडापः। आपः परस्य ङिद्वचनस्य या
डागमः स्यात्। वृद्धिरेचि। रमायै। सवर्णदीर्घः। रमायाः २ रमयोः २ रमाणां। रमायां। रमासु। एवं दुर्गादयः। सर्वनाम्नः स्याड्ढ्र
स्वश्च। आबंतात्सर्वनाम्नः परस्य ङितः स्याट् आपश्च ह्रस्वः। याटोपवादः। सर्वस्यै। सर्वस्याः। एकादेशस्य पूर्वांतत्वेन ग्रहणादा
मि सर्वनाम्न इति सुट्। सर्वासां। सर्वस्यां। सर्वयोः। सर्वासु। एवं विश्वादय आबंताः। विभाषा दिक्समासे बहुव्रीहौ। अत्र सर्वनाम २५
ता वा स्यात्। उत्तरपूर्वस्यै उत्तरपूर्वायै। दिङ्नामान्यंतराले इति प्रतिपदोक्तस्य दिक्समासस्य ग्रहणान्नेह। योत्तरा सा पूर्वा
यस्या उन्मुग्धायाः तस्यै उत्तरपूर्वायै। बहुव्रीहिग्रहणं स्पष्टार्थं। अंतरस्यै शालायै। बाह्यायेत्यर्थः। अपुरीस्युक्तेर्नेह।।

अंतरायै नगर्यै। विभाषा द्वितीयातृतीयाभ्यां। आभ्यां ङितः स्याड्वा स्यादापश्च ह्रस्वः। इह सूत्रे संख्याकृतीयस्य ङित्सूपसंख्यानात्। द्वि
तीयस्यै। द्वितीयायै। द्वितीयस्याः। द्वितीयायाः २ द्वितीयस्यां। द्वितीयायां। शेषं रमावत्। एवं तृतीया। अंबार्थनद्योर्ह्रस्वः। संबुद्धौ। हे अं
ब हे अक्क। हे अल्ल। असंयुक्ता उलकारास्तद्वतां ह्रस्वो न। हे अंबाडे। हे अंबाले। हे अंबिके। जरा। जरसौ। शीभावात्परत्वाज्जरस्। आमि नुट्
परत्वाज्जरस्। जरसामित्यादि। पक्षे रमावत्। इह पूर्वविप्रतिषेधेन शीभावं संनिपातपरिभाषया अनित्यतां चाश्रित्य जरसीति केचि
दाहुस्तन्निर्मूलं। यद्यपि जरसादेशस्य स्थानिवद्भावेनाबंतत्वमाश्रित्य औङ आपः। आङि चापः। याडापः। ह्रस्वनद्यापः। ङेराम् इति
पंचापि विधयः प्राप्ताः। एवं न सुनि रम् पतस्। तथापि अनल्विधाविर्युक्तेर्न भवति। आ आप् इति प्रश्लिष्याकाररूपस्यैवापः सर्वत्र
ग्रहणात्। एवं हलङ्याब्भ्य इति सूत्रेपि आ आप् ङी ई इति प्रश्लेषात्। अतिखट्वः। निःकौशांबिः। रिसादिसिद्धौ दीर्घग्रहणं प्रत्याख्या
यं। नचैवमपि अतिखट्वायेत्यत्र स्याडाश्रयम। ह्रस्वत्वं स्थानिवद्भावेना पूर्वं चाश्रित्य स्यादित्स्यादिति वाच्यं। आबंतं यदंगं ततः परस्य या
ड्विधानात्। उपसर्जनस्त्रीप्रत्ययेतदादिनियमात्। पद्दन्निति नासिकाया नस्। नसः। नसा। नोभ्यामित्यादि। पक्षे सुट्चि रमावत्।
निशाया निश्। निशः। निशा। व्रश्चभ्रस्जसृजमृजयजराजभ्राजच्छशां षः। व्रश्चादीनां सप्तानां छशां तयोश्च षकारोंतादेशः स्यात्। झ
लि पदांते च। षस्य जश्त्वेन डः। निड्भ्यां निड्भिः। स्कोरिति फिदः सीति पक्षे धुट्। चर्त्वं। तस्यासिद्धत्वाच्चयो द्वितीया इति पक्षे तयोश्चयेन।

भात

नपदांताट्टोरनामिति ष्टुत्वं न। निट्सु। निट्त्सु। षढोः कः सि। षस्य ढस्य च कः स्यात् सकारे परे इति तु न भवति जश्त्वं प्रत्यसिद्धत्वात्।
सि·कौ· केचित्तु व्रश्चादिसूत्रे दादेर्धातोरिति सूत्राद्धातोरित्यनुवर्त्तयंति। तन्मते जश्त्वेन जकारे। निजभ्यां। निजभिः। श्चुत्वं। निज्सु। चोः कु
रिति कुत्वं न भवति। जश्त्वस्यासिद्धत्वात्। मांसपृतनासानूनां मांसपृत्स्नवो वाच्याः। शसादौ वा। मांसादेशोयं सानुसंगः। पत:
२८ पद्भ्यामित्यादि पक्षे रूपं चरमावत्। गोपा विश्वपावत्। मतिः प्रायेण हरिवत्। स्त्रीत्वान्नत्वाभावः। मतीः। नात्वं न। मत्या। ङिति
ह्रस्वश्च। इयङुवङ्स्थानौ स्त्रीशब्दभिन्नौ नित्यस्त्रीलिंगावीदूतौ ह्रस्वौ च इउवर्णौ स्त्रियां वा नदीसंज्ञौ स्तः ङिति परे। आण्नद्याः।
मत्यै। मतये। मत्याः। मतेः। नदीत्वपक्षे औदिति ङेरौत्वं प्राप्ते। इदुद्भ्यां। नदीसंज्ञकाभ्यामिदुद्भ्यां परस्य ङेराम् स्यात्। पक्षे अच्च
घेः। मत्यां। मतौ। एवं श्रुतिस्मृत्यादयः। त्रिचतुरोः स्त्रियां तिसृचतसृ। स्त्रीलिंगयोरेतयोरेतावादेशौ स्तो विभक्तौ परतः। अचि
र ऋतः। तिसृचतसृ एतयो ऋकारस्य रेफादेशः स्यादचि। गुणदीर्घोत्वानामपवादः। तिस्रः२ तिसृभिः। तिसृभ्यः२ आमि नुमि ति २८
रेति नुट्। न तिसृचतसृ। एतयोर्नामि दीर्घो न स्यात्। तिसृणां। तिसृषु। स्त्रियामिति त्रिचतुरोर्विशेषणान्नेह। प्रियास्त्रयस्त्रीणि
वा यस्याः सा प्रियत्रिः। इत्यादि मतिवत्। आमि प्रियत्रयाणामिति विशेषः। प्रियास्तिस्रो यस्य स इति विग्रहे। प्रियतिसा। प्रिय
तिसौ। प्रियतिस्रः। प्रियतिसृमित्यादि। प्रियास्तिस्रो यस्य तत्कुले प्रियत्रि। स्वमोर्लुकाल्लुप्तत्वेन प्रत्ययलक्षणाभावात् तिस्रादे

शः। न लुमतेति निषेधस्यानित्यत्वात् पक्षे प्रियतिसृ। रादेशात् पूर्वविप्रतिषेधेन नुम्। प्रियतिसृणी। प्रियतिसृणि। तृतीयादिषु वक्ष्यमाण
पुंवद्भावविकल्पात् सर्वाण्येण नुमभावे। प्रियतिस्रा। प्रियतिसृणा इत्यादि। द्वेरत्वे सत्याप्। द्वे२ द्वाभ्यां३ द्वयोः२ गौरी। गौर्यौ। गौर्यः। नदी
कार्यं। हे गौरि। गौर्यै इत्यादि। एवं वाणीनद्यादयः। प्रातिपदिकग्रहणे लिंगविशिष्टस्यापि ग्रहणादनङ्णित्त्वे प्राप्ते विभक्तौ लिंगविशि
ष्टाग्रहणं। सखी। सख्यौ। सख्यः इत्यादि गौरीवत्। एवं तरीतंत्र्यादयः। अङ्यन्तत्वान्न सुलोपः। लक्ष्मीः। शेषं गौरीवत्। ङ्यन्तत्वात् सुलो
पः। स्त्री। हे स्त्रि। स्त्रियाः। स्त्रीशब्दस्य इयङ् स्यादजादौ प्रत्यये परे। स्त्रियौ। स्त्रियः। वाम्शसोः। अमि शसि च स्त्रिया इयङ् वा स्यात्। स्त्रियं
स्त्रीं। स्त्रियः। स्त्रीः। स्त्रिया। स्त्रियै। स्त्रियाः२ स्त्रियोः२ परत्वान्नुट्। स्त्रीणां। स्त्रियां। स्त्रियोः। स्त्रीषु। स्त्रियमतिक्रांतः अतिस्त्रिः। अ
तिस्त्रियौ। गुणनाभावात्तदुद्धृः परत्वात् सुस्लिबाध्यते। क्लीबे नुमा च स्त्रीशब्दस्य यद्गुणत्वबाधितं। अतिस्त्रि। अतिस्त्रयः। हे अतिस्त्रे। हे अ
तिस्त्रियौ। हे अतिस्त्रियः। वाम्शसोः। अतिस्त्रियं। अतिस्त्रिं। अतिस्त्रियः। अतिस्त्रीन्। अतिस्त्रिणा। घेर्ङिति। अतिस्त्रये। अतिस्त्रेः२
अतिस्त्रियोः। अतिस्त्रीणां। अच्च घेः। अतिस्त्रौ। ओस्येोकारे च नित्यं स्यात् अम्शसोस्तु विभाषया। इत्यादेशो विनान्यत्र स्त्रियाः पुंस्युप
सर्जने। क्लीबे तु नुम्। अतिस्त्रि। अतिस्त्रिणी। अतिस्त्रीणि। हे अतिस्त्रे। ङे प्रभृतावजादौ वक्ष्यमाणपुंवद्भावात् पक्षे प्राग्वद्रूपं। अति
स्त्रये। अतिस्त्रिणे। अतिस्त्रेः। अतिस्त्रिणः। अतिस्त्रियोः इत्यादि स्त्रियां। प्रायेण पुंवत् राति। अतिस्त्रीः। अतिस्त्रिया। ङिति

सि॰ कौ॰

२७

ह्रस्वश्चेति ह्रस्वांतत्वप्रयुक्तो विकल्पः। अस्त्री तु इयङुवङ्स्थानाविति पर्युदासस्तत्संबद्धस्यैवानुवृत्तेः दीर्घस्यैव निषेधो न तु ह्रस्व
स्य। अतिस्त्रियै। अतिस्त्रये। अतिस्त्रियाः। अतिस्त्रेः २ अतिस्त्रियां। अतिस्त्रौ। श्रीः। श्रियौ। श्रियः। नेयङुवङ्स्थानावस्त्री। इयङुवङोः स्थि
तिर्ययोस्तावीदूतौ नदीसंज्ञौ न स्तो न तु स्त्री। हे श्रीः। श्रियै। श्रिये। श्रियाः। श्रियः। वामि। इयङुवङ्स्थानौ स्त्र्याख्यौ यू आम्येवा नदीसं
ज्ञौ स्तो न तु स्त्री। श्रीणां। श्रियां। श्रियि। प्रधीशब्दस्य तु वृत्तिकारादीनां मते लक्ष्मीवद्रूपं। पदांतरं विनापि स्त्रियां वर्तमानत्वं नित्यस्त्री
त्वमिति स्वीकारात्। लिंगांतरानभिधायकत्वं तदिति कैय्यटमते तु पुंवद्रूपं। प्रकृष्टा धीरिति विग्रहे तु लक्ष्मीवत्। अभिशसि च प्रध्यं प्र
ध्य इति विशेषः सुष्ठु धीर्यस्याः सुष्ठु ध्यायतीति वा विग्रहे वृत्तिमते सुधीः। श्रीवत्। मतांतरे तु पुंवत्। सुष्ठु धीरिति विग्रहे श्रीवदेव। ग्रामणीः
पुंवत्। ग्रामनयनस्योत्सर्गतः पुंधर्मतया पदांतरं विना स्त्रियामप्रवृत्तेः। एवं खलपवादेरपि पुंस्त्वमौत्सर्गिकं बोध्यं। धेनुमेतिवत्।
स्त्रियां च। स्त्रीवाची क्रोष्टुशब्दस्तृजंतवद्रूपं लभते। ऋन्नेभ्यो ङीप्। ऋदंतेभ्यो नांतेभ्यश्च स्त्रियां ङीप् स्यात्। क्रोष्ट्री। क्रोष्ट्र्यौ। क्रोष्ट्र्यः। वधूः
गौरीवत्। खलपूः श्रीवत्। हे खलपूः। कथं तर्हि हा पितः क्वासि हे सुभ्रु इति भट्टिः। प्रमाद एवायमिति बहवः। खलपूः पुंवत्। पुनर्भूः
दृन्करपुनःपूर्वस्य भुवो यण् वक्तव्यः। उवङो बाधनार्थमियङुवङिति निषेधो न हे पुनर्भु। पुनर्भ्वौ। पुनर्भ्वः। एकार्थत्वादुत्तरपदे
यस्य तस्मिन् समासे पूर्वपदस्थान्निमित्तात्परस्य प्रातिपदिकांतनुम्विभक्तिस्थस्य नस्य णत्वं स्यात्। आरभसो
भव्यांत्लिसर्वसिद्धे पुनर्भूग्रहणं स्पष्टार्थं यणं बाधित्वा परत्वात् ल्लुप्। पुनर्भूणां। वर्षाभूः। भेकजातौ नित्यस्त्री तास्मावासात् हे वर्षाभूः। कैय्यटमते
मतांतरे तु हे वर्षाभु। पुनर्नवायां तु हे वर्षाभु। भेक्यां पुनर्नवायां स्त्री वर्षाभूर्दर्दुरे पुमानिति यादवः। वर्षाभ्वश्च। वर्षाभ्वौ। वर्षाभ्वः।
स्वयंभूः पुंवत्। न षट्स्वस्रादिभ्यः। षट्संज्ञकेभ्यः स्वस्रादिभ्यश्च ङीप्टापौ न स्तः। स्वसा तिस्रश्चतस्रश्च ननांदा दुहिता तथा। याता मातेति
सप्तैते स्वस्रादय उदाहृताः। अप्तृन्निति दीर्घः। स्वसा। स्वसारौ। स्वसारः। माता पितृवत्। शसि मातॄः। द्योगोवत्। राः पुंवत्। नौर्ग्लौ
वत्। इत्यजंताः स्त्रीलिंगाः। अतोऽम्। अतोंगात् क्लीबात्स्वमोरम् स्यात्। अमि पूर्वः। ज्ञानं। एङ्ह्रस्वादिति हल्लोपः। हे ज्ञान।
नपुंसकाच्च। क्लीबादौङः शी स्यात्। भसंज्ञायां यस्येति च। भस्येवर्णावर्णयोर्लोपः स्यात् इकारे तद्धिते च परे इत्यकारलोपे प्राप्ते
औङः श्यां प्रतिषेधो वाच्यः। ज्ञाने। जश्शसोः शिः। क्लीबादनयोः शिः स्यात्। शि सर्वनामस्थानं। शिद्धसेत इत्संज्ञं स्यात्। नपुंसकस्य झल
चः। झलंतस्याजंतस्य च क्लीबस्य नुमागमः स्यात् सर्वनामस्थाने परे। उपधाया दीर्घः। ज्ञानानि। पुनस्तद्वत्। शेषं रामवत्। एवं धनवनादयः। अ
द्ड्डतरादिभ्यः पंचभ्यः। एभ्यः क्लीबेभ्यः स्वमोरद्डादेशः स्यात्। टेः। डिति परे भस्य टेर्लोपः स्यात्। भस्येति किं पंचमः। वावसाने। कतरत्।
कतरद्। कतरे कतराणि। हे कतरत्। ह्रस्वमयोरिति न पूर्वसवर्णदीर्घः। एङ्ह्रस्वादिति संबुद्धिलोपश्च न। हे कतरत्। पुनस्तद्वत्। शेषं पूर्व

मं

२७

सि॰कौ॰ वत्। कतमत्। इतरत्। अन्यत्। अन्यतरत्। अन्यतमस्य तु अन्यतममित्येव एकतरात्प्रतिषेधो वक्तव्यः। एकतरं। सेरमादेशे कृते सन्निपातप
रिभाषया न जरस्। अजरं। अजरसी। अजरे। परत्वाज्जरसि कृते झलन्तत्वान्नुम्। सान्तमहतः संयोगस्य। सान्तसंयोगस्य महतश्च यो नकार
२८ स्तस्योपधाया दीर्घः स्यात् असंबुद्धौ सर्वनामस्थाने परे। अजरांसि। अजराणि। अमि लुक्यपवादमम्भावं बाधित्वा जरस्। ततः संनिपातप
रिभाषया न लुक्। अजरसं। अजरं। अजरसी। अजरे। अजरांसि। अजराणि। शेषं पुंवत्। पद्दन्निति हृदयोदकास्यानां हृद् उदन् आसन्
। हृदि। हृदा। हृद्भ्यामित्यादि उदानि। उद्ना। उद्भ्यामित्यादि। आसानि। आस्ना। आसभ्यामित्यादि। मांसि मासा मान्भ्यामित्यादि।
वस्तुतस्तु प्रभृतिग्रहणं प्रकारार्थमित्युक्तं। अत एव भाष्ये मांस्पचन्या उखाया इत्युदाहृतं अयस्मयादित्वेन भत्वात् संयोगान्तलो
पो न। पद्दन्नित्यत्र हि छंदसीत्यनुवर्तितुं शक्तौ तथाप्यपोमि इत्यत्र मासश्छंदसीति वार्तिके छंदोग्रहणसामर्थ्यात् लोकेपि क्वचिदि २८
ति कैय्यटोक्तरीत्या प्रयोगमनुसृत्य पदादयः प्रयोक्तव्या इति बोध्यं। ह्रस्वो नपुंसके प्रातिपदिकस्य। क्लीबे प्रातिपदिकस्या
जंतस्य ह्रस्वः स्यात्। श्रीपं। ज्ञानवत्। श्रीपाय। अत्र संनिपातपरिभाषया आतो धातोरित्याल्लोपो न। स्वमोर्नपुंसकात्। क्लीबात्स्व
मोर्लुक् स्यात्। वारि। इकोचि विभक्तौ। इगंतस्य क्लीबस्य नुमागमः स्यादचि विभक्तौ। वारिणी। वारीणि। न लुमतेति निषेधस्या

नित्यत्वात्पक्षे संबुद्धिनिमित्तो गुणः। हे वारे। हे वारि। आङो ना। वारिणा। घेर्ङितीति गुणे प्राप्ते। वृद्ध्यौत्त्व
तृज्वद्भावगुणेभ्यो नुम् पूर्वविप्रतिषेधेन। वारिणे। वारिणः। वारिणोः। नुमचिरेति नुट्। नामीति दीर्घः
वारीणां। वारिणि। वारिणोः। हलादौ हरिवत्। तृतीयादिषु भाषितपुंस्कं पुंवद्गालवस्य। प्रवृत्तिनिमित्तै
क्ये भाषितपुंस्कमिगंतं क्लीबं पुंवद्वा स्याट्टादावचि। अनादये। अनादिने। इत्यादि। शेषं वारिवत्। पीलुर्वृक्षः।
तत्फलं पीलु तस्मै पीलुने। अत्र न पुंवत्। प्रवृत्तिनिमित्तभेदात्। अस्थिदधिसक्थ्यक्ष्णामनङुदात्तः
द्वा। एषामनङ् स्याट्टादावचि स चोदात्तः। अल्लोपोनः। दध्ना। दध्ने। दध्नः। दध्नोः। दध्नि। दधनि। एवमस्थि
सक्थि अक्षि। तदंतस्याप्यनङ्। अतिदध्ना। सुधि। सुधिनी। सुधीनि। हे सुधे। हे सुधि। सुधिया। सुधि
ना। प्रध्या। प्रधिना। मधु। मधुनी। मधूनि। हे मधो। हे मधु। एवमध्वादयः। सानुशब्दस्य स्नुर्वा। स्नूनि
सानूनि। प्रियक्रोष्टु। प्रियक्रोष्टुनी। प्रियक्रोष्टूनि। टादौ पुंवत्। पक्षे प्रियक्रोष्टुना। प्रियक्रोष्ट्रे। प्रि

सिद्धां. यक्रोष्टुने। अन्यत्रतृज्वद्भावात्पूर्वविप्रतिषेधेन नुमेव। प्रियक्रोष्टुने। नुमचिरेतिनुट्। प्रियक्रोष्टूनां। सुलु। सुलुनी। सुलूनि। सुल्वा।
सुलुना। धातृ। धातृणी। धातृणि। हे धातः। हे धातृ। धात्रा। धातृणा। एवं ज्ञातृकर्त्रादयः। एचइग्घ्रस्वादेशे। आदिश्यमानेषु ह्रस्वेषु म
ध्ये एच इगेव स्यात्। प्रद्यु। प्रद्युनी। प्रद्यूनि। प्रद्युने इत्यादि। इदूत् नपुंवत्। यदिगंतं प्रद्यु इति तस्य भाषितपुंस्कत्वाभावात्। एवमग्रेपि।
२९ प्ररि प्ररिणी। प्ररीणि। प्ररिणा। एकदेशविकृतस्यानन्यत्वाद्रायो हलीत्यात्वं। प्रराभ्यां। प्रराभिः। नुमचिरेति नुटि आत्वं प्रराणामिति
माधवः। वस्तुतस्तु संनिपातपरिभाषया नुट्यात्वं न। नामीति दीर्घस्यारंभसामर्थ्यात्परिभाषा बाध्यत इत्युक्तं। प्ररीणां। सुनु। सु
नुनी। सुनूनि। सुनुने इत्यादि   इत्यजंता नपुंसकलिंगाः   होढः। हस्य ढः स्याज्झलि पदांते च। हल्ङ्याबिति सुलोपः। पदांतत्वाद्ध
स्य ढः। जश्त्वचर्त्वे। लिट्। लिड्। लिहौ। लिहः। लिहा। लिड्भ्यां। लिट्त्सु लिड्त्सु। दादेर्धातोर्घः। उपदेशे दादेर्धातोर्हस्य घः स्याज्झलि पदां २९
तेच। उपदेशे किं। अधोगित्यत्र यथा स्यात्। दामलिहमात्मान मिच्छति दामलिह्यति। ततः क्विप् दामलिट्। अत्र माभूत्। एकाचो बशो भ
ष्झषंतस्य स्ध्वोः। धातोरवयवो य एकाच् झषंतस्तदवयवस्य बशः स्थाने भष् स्यात् सकारे ध्वशब्दे पदांते च। एकाचो धातोरिति सामा
नाधिकरण्येनान्वये तु इह न स्यात्। गर्दभमाचष्टे गर्दभयति। ततः क्विप्। णिलोपः। गर्धप्। इत्त्वं लीति निरुक्तं। स्ध्वोर्ग्रहणसामर्थ्यात्
तेनेह न। दुग्धं। दोग्धा। अपदांते वक्त्वेन धात्ववयवत्वाद् भष्भावः। जश्त्वचर्त्वे। धुक्। धुग्। दुहौ। दुहः। षत्वचर्त्वे। धुक्षु। वा द्रुहमु

हष्णुहष्णिहां। एषां हस्य वा घः स्याज्झलि पदांते च। ध्रुक्। ध्रुग्। ध्रुट्। ध्रुड्। द्रुहौ। द्रुहः। ध्रुग्भ्यां। ध्रुड्भ्यां। ध्रुक्षु। ध्रुट्त्सु। ध्रुट्सु।
। एवं मुह ष्णुह ष्णिह। इग्यणः संप्रसारणं। यणः स्थाने प्रयुज्यमानो य इक् स संप्रसारणसंज्ञः स्यात्। वाह ऊठ्। भस्य वाहः संप्र
सारणमूठ् स्यात्। संप्रसारणाच्च। संप्रसारणादचि पूर्वरूपमेकादेशः स्यात्। एत्येधत्यूठ्सु। विश्वौहः। विश्वौहेत्यादि। छंदस्येवा
ण्विरिति पक्षे णिजंताद्विच्। चतुरनडुहोरामुदात्तः। अनयोराम् स्यात् सर्वनामस्थाने परे स चोदात्तः। सावनडुहः। अस्य नुम् स्या
त्सौ परे। आदित्यधिकाराद्वर्णात्परोयं नुम्। अतो विशेषविहितेनापि नुमा आम् न बाध्यते। अमा च नुम् न बाध्यते। सोर्लो
पः। नुम्विधिसामर्थ्याद्वसुस्रंस्विति दत्वं न। संयोगांतलोपस्यासिद्धत्वान्नलोपो न। अनड्वान्। अम् संबुद्धौ। चतुरनडुहोरम्
स्यात्संबुद्धौ। आमोपवादः। हे अनड्वन्। अनड्वाहौ। अनड्वाहः। अनडुहः। अनडुहा। वसुस्रंसुध्वंस्वनडुहां दः। सांतवस्वंतस्य स्रंसादेश्च
दः स्यात्पदांते। अनडुद्भ्यामित्यादि। सांतेति किं। विद्वान्। पदांते किं। स्रस्तं। ध्वस्तं। सहेः साडः सः। साड्रूपस्य सहेः सस्य मूर्द्धन्यादे
शः स्यात्। तुराषाट्। तुराषाड्। तुराषाहौ। तुरासाहौ। तुरासाहः। तुराषाड्भ्यामित्यादि। तुरं सहत इत्यर्थे छंदसि सह इति ण्विः। लोके तु साह्यतेः
क्विप्। अन्येषामपि दृश्यत इति पूर्वपदस्य दीर्घः। दिव औत्। दिव इति प्रातिपदिकस्यौत्स्यात् सौ परे। अल्विधित्वेन स्थानिवत्त्वाभावान्न हल्ङ्या
बिति सुलोपो न। सुद्यौः। सुदिवौ। सुदिवः। सुदिवं। सुदिवौ। दिव उत्। दिवोंतादेश उकारः स्यात्पदांते। सुद्युभ्यां। सुद्युभिः।।

लि चत्वारः। चतुरः। चतुर्भिः। चतुर्भ्यः २ षट्चतुर्भ्यश्च। षट्संज्ञकेभ्यश्चतुर्भ्यश्च परस्यामो नुडागमः स्यात्। णत्वं। द्वित्वं। चतुर्णां। रोः सुपि।
२० सप्तमीबहुवचने परे रोरेव विसर्जनीयो नान्यस्य षत्वं। षस्य द्वित्वे प्राप्ते। शरोचि। अचि परे शरो न द्वित्वं। चतुर्षु। प्रियचत्वाः। हे प्रियचत्वः।
प्रियचत्वारौ। गौणत्वे तु नुड् नेष्यते। प्रियचतुरां। प्राधान्ये तु स्यादेव। परमचतुर्णां। कमलं कमलां वा आचक्षाणः कमल्। कमलौ। कम
लः। षत्वं। कमल्षु। मो नो धातोः। धातोर्मस्य नः स्यात् पदान्ते। नलस्यासिद्धत्वान्नलोपो न। प्रशाम्यतीति प्रशान्। प्रशामौ। प्रशामः। प्रशा
न्भ्यामित्यादि। किमः कः। किमः कः स्याद्विभक्तौ। अकच्सहितस्याप्ययमादेशः। कः। कौ। के। कं। कौ। कानित्यादि सर्ववत्। इदमो मः। इद
मो मः स्यात् सौ। त्यदाद्यत्वापवादः। इदोय् पुंसि। इदम इदः स्थाने य् स्यात् सौ पुंसि। सोर्लोपः। अयम्। त्यदाद्यत्वं पररूपं। इमौ। इदमो द
स्य मः स्याद्विभक्तौ। इमे। इमे। त्यदादेः संबोधनं नास्तीत्युत्सर्गः। अनाप्यकः। अककारस्य इदम इदोऽन् स्यादापि विभक्तौ। आबि ३०
ति टाद्यत्सु सुप्सु ककारेण प्रत्याहारः। अनेन। हलि लोपः। अककारस्येदम इदो लोपः स्यादापि हलादौ। नानर्थकेऽलोऽन्त्यविधि
रनभ्यासविकारे। आद्यन्तवदेकस्मिन्। एकस्मिन् क्रियमाणं कार्यमादाविवान्त इव स्यात्। आभ्यां। नेदमदसोरकोः। अककारयो
रिदमदसोर्भिस ऐस् न स्यात्। एत्वं। एभिः। अत्वं नित्यत्वाद् स्मै पश्चाद्धलि लोपः। अस्मै। आभ्यां। एभ्यः। अस्मात्। अस्य। अनयोः। एषां
। अस्मिन्। अनयोः। एषु। ककारयोगे तु अयकं। इमकौ। इमकेन। इमकाभ्यां। इमकैः। इदमो न्वादेशेऽशनुदात्तस्तृतीयादौ। अन्वा

देशविषयस्येदमोऽनुदात्तोऽश आदेशः स्यात्तृतीयादौ। अशवचनं साकच्कार्थं। द्वितीयाटौस्स्वेनः। द्वितीयायां टौसोश्च परत इद
मेतदोरेनादेशः स्यादन्वादेशे। किंचित्कार्यं विधातुमुपात्तस्य कार्यान्तरं विधातुं पुनरुपादानमन्वादेशः। यथानेन व्याकरणमधी
तमेनं छन्दोऽध्यापयेति। अनयोः पवित्रं कुलमेनयोः प्रभूतं धनमिति। एनं। एनौ। एनान्। एनेन। एनयोः। गणयतेर्विच्। सुगण्। सु
गणौ। सुगणः। सुगण्ट्सु। सुगण्ट्सु। सुगण्सु। क्विपि सुगाण्। अनुनासिकस्य क्विझलोः क्ङिति। इति उपधाया दीर्घः। सुगा
णौ। सुगाणः। परत्वादुपधाया दीर्घः। हल्ङ्याब्भ्यादि लोपः। ततो नलोपः। राजा। न ङिसंबुद्ध्योः। नस्य लोपो न स्यान्ङौ संबुद्धौ च। हे
राजन्। ङौ तु छन्दस्युदाहरणं। सुपां सुलुगिति ङेर्लुक्। निषेधसामर्थ्यात् प्रत्ययलक्षणं। परमे व्योमन्। ङावुत्तरपदे प्रतिषेधो व
क्तव्यः। चर्मणि तिला अस्येति चर्मतिलः। राजानं। राजानौ। अल्लोपोऽनः। श्चुत्वं न ल्लोपः स्थानिवत्। पूर्वत्रासिद्धे प्रतिषेधात्।
नापि बहिरङ्गतयासिद्धः। यथोद्देशं संज्ञापरिभाषं कार्यकालं संज्ञापरिभाषं। यथोद्देशपक्षे षाष्ठीपरिभाषा प्रति श्चुत्वस्यासि
द्धतया अन्तरङ्गाभावे परिभाषाया अप्रवृत्तेः। अजोह्निः। राज्ञः। राज्ञा। नलोपः सुप्स्वरसंज्ञातुग्विधिषु कृति। सुब्विधौ स्वरविधौ सं
ज्ञाविधौ कृति तुग्विधौ नलोपोऽसिद्धो नान्यत्र राजाश्व इत्यादौ। इत्यसिद्धत्वादात्वमेत्वमैस्त्वं न। राजभिः। राज्ञे। राजभ्यां। राजभ्यः।
राज्ञः २ राज्ञोः। राज्ञां। राज्ञि। राजनि। प्रतिदीव्यतीति प्रतिदिवा। प्रतिदिवानौ। प्रतिदिवानः। अस्य सविषये अल्लोपे कृते। हलि च।

सिद्धं · रेफवांतस्य धातोरुपधाया इको दीर्घः स्याद्धलि । न चाल्लोपस्य स्थानिवत्त्वं । दीर्घविधौ तन्निषेधात् बहिरंगपरिभाषा तु अकृन्न्यायेन
नप्रवर्त्तते । प्रतिदिव्नः । प्रतिदिव्ना । इत्यादि । यज्वा । यज्वानौ । यज्वानः । न संयोगाद्वमंतात् । वकारमकारांतसंयोगात्परस्यानोऽ
ऋ कारस्य लोपो न स्यात् । यज्वनः । यज्वना । यज्वभ्यामित्यादि । ब्रह्मणः । ब्रह्मणा । ब्रह्मभ्यामित्यादि इन्हन्पूषार्यम्णां शौ । एषां शावे
वउपधाया दीर्घो नान्यत्र इति निषेधे प्राप्ते । सौ च । इन्नादीनामुपधाया दीर्घः स्यादसंबुद्धौ सौ परे । वृत्रहा । हे वृत्रहन् । एकाजुत्तरे
ति णत्वं । वृत्रहणौ । वृत्रहणः । वृत्रहणं । वृत्रहणौ । हो हन्तेर्ञ्णिन्नेषु । ञिति णिति प्रत्यये नकारे च परे हन्तेर्हस्य कुत्वं स्यात् । हन्तेः । भ
उपसर्गस्थान्निमित्तात्परस्य हन्तेर्नस्य णत्वं स्यात् । प्रहण्यात् । अत्पूर्वस्य । हन्तेरत्पूर्वस्यैव नस्य णत्वं नान्यस्य । प्रघ्नन्ति । योगविभा
भवति गसामर्थ्यादनंतरस्य विधिर्वा प्रतिषेधो वेति न्यायं बाधित्वा एकाजुत्तरेति णत्वमपि निवर्त्यते । नकारे परे कुत्वविधिसामर्थ्यादल्लो ३२
पो न स्थानिवत् । वृत्रघ्नः । वृत्रघ्ना इत्यादि । यत्तु वृत्रघ्न इत्यादौ वैकल्पिकं णत्वं माधवेनोक्तं तद्भाष्यवार्त्तिकविरुद्धं । एवं शार्ङ्गिन् । य
न शस्विन् । अर्यमन् । पूषन् । यशस्विन्निति विन्प्रत्यये इनोऽर्थवत्त्वेपि इन्हन्नित्यत्र ग्रहणं भवत्येव । अनिनस्मन्ग्रहणान्यर्थवता
चानर्थकेन च तदंतविधिं प्रयोजयंतीति वचनात् । अर्यम्णि । अर्यमणि । पूष्णि । पूषणि । मघवा बहुलं । मघवन्शब्दस्य वा त
ऋ इत्यंतादेशः स्यात् । ऋ इत् । उगिदचां सर्वनामस्थानेऽधातोः । अधातोरुगितो नलोपिनोंचतेश्च नुमागमः स्यात् । सर्वनामस्थाने

परे । उपधादीर्घः । मघवान् । इह दीर्घे कर्त्तव्ये संयोगांतलोपस्यासिद्धत्वं न बहुलग्रहणात् । तथा च श्वन्नुक्षन्निति निपातना
त् मघशब्दात् मतुपा च भाषायामपि शब्दरूपसिद्धिमाश्रित्यैतत्सूत्रं प्रत्याख्यातमाकरे । हविर्जक्षिति निःशंके मखेषु मघ
वान्सौ विति भट्टिः । मघवंतौ । मघवंतः । हे मघवन् । मघवंतं । मघवंतौ । मघवतः । मघवता । मघवद्भ्यामित्यादि तृत्वाभावे
मघवा । छंदसीवनिपौ चेति वनिबंतं मध्योदात्तं छंदस्येव । अंतोदात्तं लोकेपीति विशेषः । मघवानौ । मघवानः । सुटि राजवत् ।
श्वयुवमघोनामतद्धिते । अन्नंतानां भसंज्ञानामेषामतद्धिते परे संप्रसारणं स्यात् । संप्रसारणाच्च । आद्गुणः । मघोनः ।
अन्नंतानां किं । मघवतः । मघवता । स्त्रियां । मघवती । अतद्धिते किं । माघवनं । मघोना । मघवभ्यामित्यादि । शुनः । शुना । श्वभ्या
ब मित्यादि । युवन्शब्दस्य वस्य उत्वे कृते । न संप्रसारणे संप्रसारणं । संप्रसारणे परतः पूर्वस्य यणः संप्रसारणं न स्यात् । इति यका
रस्य नेह । अत एव ज्ञापकादंत्यस्य यणः संप्रसारणं । यूनः । यूना । युवभ्यामित्यादि । अर्वा । हे अर्वन् । अर्वणस्त्रसावनञः ।
नञा रहितस्यार्वन्नंतस्यांगस्य तृ इत्यंतादेशः स्यात् न तु सौ । उगित्वान्नुम् । अर्वंतौ । अर्वंतः । अर्वंतं । अर्वंतौ । अर्वतः । अर्वता ।
अर्वद्भ्यामित्यादि । अनञः किं । अनर्वा । यज्ववत् । पथिमथ्यृभुक्षामात् । एषामाकारोंतादेशः स्यात् सौ परे । आ आदिति प्रश्ले ह्र
षेण प्रश्लेषाद्या एव व्यक्तेर्विधानान्नानुनासिकः । इतोत्सर्वनामस्थाने । पथ्यादेरिकारस्य अत्स्यात् सर्वनामस्थाने परे । थो

सि॰कौ॰ थः। पथिमथ्योः ठस्य न्थादेशः स्यात् सर्वनामस्थाने परे। पंथाः। पंथानौ। भस्य टेर्लोपः। भसंज्ञस्य पथ्यादेष्टेर्लो
३२ पः स्यात्। पथः। पथा। पथिभ्यां। ऋत्वादि। एवं मथाः। ऋभुक्षाः। स्त्रियां नांतलक्षणे ङीपि भत्वाट्टिलोपः। सुपथी। नगरी
अनृभुक्षी सेना। आत्त्वं नपुंसके न भवति। न लुमतेति प्रत्ययलक्षणनिषेधात्। सुपथि वनं। संबुद्धौ नपुंसकानां
नांनलोपो वा वाच्यः। हे सुपथिन्। हे सुपथि। नलोपः सुप्स्वरेति न लोपस्यासिद्धत्वाद्ध्रस्वस्य गुणो न। द्विवचने
भत्वाट्टिलोपः। सुपथी। शौ सर्वनामस्थानत्वात् नुं पंथानि। पुनरपि सुपथि। सुपथी। सुपंथानि। सुपथा। सुपथे। ३२
ता ष्णांता षट्। षांता नांता च संख्या षट्संज्ञा स्यात्। षड्भ्यो लुक्। पंच २ संख्याकिं। विप्रुषः। पामानः। शतानि सह
मा स्राणि। सन्निपातपरिभाषया न लुक्। सर्वनामस्थानसन्निपातेन कृतस्य नुमस्तद्विघातकत्वात्।
पंचभिः। पंचभ्यः। षट्चतुर्भ्यश्चेति नुट्। नोपधायाः। नांतस्योपधाया दीर्घः स्यान्नामि। नलोपः। पंचानां। ?
पंचसु। परमपंच। परमपंचानां। गौणत्वे तु न लुक् नुटौ। प्रियपंचा। प्रियपंचानौ। प्रियपंचानः। प्रियपंच्ना।

एवं सप्तन् नवन् दशन्। अष्टन आ विभक्तौ। अष्टन आत्वं स्याद्धलादौ विभक्तौ। अष्टाभ्य औश्। कृताकारादष्टनः परयोर्जश्शसो
रौश् स्यात्। अष्टाभ्य इति वक्तव्ये कृतात्वनिर्देशो जश्शसोर्विषये आत्वं ज्ञापयति। वैकल्पिकं चेदं अष्टन आत्वं। अष्टनो दीर्घा
दिति सूत्रे दीर्घग्रहणात् ज्ञापकात्। अष्टौ। परमाष्टौ। अष्टाभिः। अष्टाभ्यः। अष्टानां। अष्टासु। आत्वाभावे। अष्ट। अष्टत्वादि पंच
वत्। गौणत्वे आत्वाभावे राजवत्। शशिप्रियाष्टः। इह पूर्वस्मादपि विधावल्लोपस्य स्थानिवद्भावान्नष्टुत्वं। कार्यकालपक्षे बहि
रंगस्याल्लोपस्यासिद्धत्वात्। प्रियाष्टा इत्यादि जश्शसोरनुमीयमानमात्वं प्राधान्य एव न तु गौणतायां। तेन प्रियाष्टा
नः। हलादावेव वैकल्पिकमात्वं। प्रियाष्टाभ्यां। प्रियाष्टाभिः। प्रियाष्टाभ्यः। प्रियाष्टासु। प्रियाष्टा राजवत्। सर्वहाह्यलवच्चाप
रं हलि। भष्भावः। जश्त्वं चर्त्वं। भुत्। भुद्। बुधौ। बुधः। बुधा। भुद्भ्यां। ऋत्विग्दधृक्स्रग्दिगुष्णिगञ्चुयुजिक्रुञ्चां च। एभ्यः क्विन्
स्यात्। अलाक्षणिकमपि किंचित् कार्यं निपातनाल्लभ्यते। निरुपपदाद्युजेः क्विन्। कनावितौ। इरितिङ्। सन्निहिते धात्वधिकारेति
ङ्भिन्नः प्रत्ययः कृत्संज्ञः स्यात्। वेरपृक्तस्य। अपृक्तस्य वस्य लोपः स्यात्। कृत्तद्धितेति प्रातिपदिकत्वात्स्वाद्यः। युजेरसमासे।
युजेः सर्वनामस्थाने नुम् स्यादसमासे। सुलोपः संयोगांतस्य लोपः। क्विन्प्रत्ययस्य कुः। क्विन्प्रत्ययो यस्मात्तस्य कवर्गोता

सि·कौ·

देशः स्यात्पदान्ते। नस्य कुत्वेनानुनासिको ङकारः। युङ्। नश्चापदान्तस्येति नुमोनुस्वारस्य परसवर्णः तस्यासिद्धत्वाच्चोः कुरिति कुत्वं
न। युञ्जौ। युञ्जः। युञ्जं। युञ्जौ इत्यादि। असमासे किं। चोः कुः। चवर्गस्य कवर्गः स्याज्झलि पदान्ते च। इति कुत्वं। क्विन्प्रत्ययेति कु
त्वासिद्धत्वात्। सुयुक्। सुयुग्। सुयुजौ। सुयुजः। युजेरिति धातुपाठे पठितेकारविशिष्टस्यानुकरणं नात्विकानिर्देशः। तेनेह न। युज्य
ते समाधत्त इति युक्। युज समाधौ दैवादिक आत्मनेपदी। संयोगान्तस्य लोपः। खन्। खञ्जौ। खञ्जौ। खञ्जः। इत्यादि। व्रश्चेति ष
त्वं। जश्त्वचर्त्वे। राट्। राड्। राजौ। राजः। राट्सु। एवं विभ्राट्। विभ्राड्। देवेट्। देवेड्। देवेजौ। देवेजः। विश्वसृट्। विश्वसृड्। विश्वसृजौ।
विश्वसृजः। यजिसृज्योः कुत्वं नेति क्विब्वक्ष्यते। परिमृट्। परिमृड्। षत्वविधौ राजिसाहचर्याद् टुभ्राजृ दीप्ताविति फणादिरेव गृह्य
ते। यस्तु। एजृ भ्राजृ दीप्ताविति तस्य कुत्वमेव। विभ्राक्। विभ्राग्। विभ्राग्भ्यामित्यादि। परौ व्रजेः षः पदान्ते। परावुपपदे व्रजेः क्विप्
दीर्घश्चास्य पदान्ते विषये षत्वं च। परित्यज्य सर्वं व्रजतीति परिव्राट्। परिव्राड्। परिव्राजौ। परिव्राजः। विश्वस्य वसुराटोः। विश्वशब्द
स्य दीर्घः स्यात् वसौ राट्शब्दे परे। विश्वं वसु यस्य स विश्वावसुः। राडिति पदान्तोपलक्षणार्थं चत्वे अविवक्षितं। विश्वाराट्। विश्वा
राड्। विश्वराजौ। विश्वराजः। विश्वाराड्भ्यामित्यादि। स्कोः संयोगाद्योरन्ते च। पदान्ते झलि च यः संयोगस्तदाद्योः सकारककारयो
र्लोपः स्यात्। भृट्। भृड्। सस्य श्चुत्वेन शस्तस्य जश्त्वेन जः। भृज्जौ। भृज्जः। ऋत्विगित्यादिना ऋत्विगुपपदे यजेः क्वि

न्। क्विन्नन्तत्वात्कुत्वं। ऋत्विक्। ऋत्विग्। ऋत्विजौ। ऋत्विजः। रात्सस्येति नियमान्न संयोगान्तस्य लोपः। चोः कुः। ऊर्क्। ऊर्ग्। ऊर्जौ। ऊर्जः। त्यदाद्यत्वं
पररूपत्वं। तदोः सः सावनन्त्ययोः। त्यदादीनां तकारदकारयोरनन्त्ययोः सः स्यात्सौ परे। अनन्त्ययोः किं। हे स। परत्वात्त्यदाद्यत्वं पररूपत्वं। बाधित्वा
सत्वं स्यात्। ततो हल्ङ्यादिलोपे रुत्वविसर्गौ स्यातां। किंच। स्त्रियां सेति न स्यात्। स्यः। स्यौ। स्ये। सः। तौ। ते। परमसः। परमतौ। परमते। द्विपर्यन्ता
नामेवेष्टेस्त्वं न च तत्कारोच्चारणसामर्थ्यादिति वाच्यं। अतित्यमिति गौणे चरितार्थत्वात् संज्ञायां गौणत्वे चात्सत्वेन। स्यद्। स्यदौ। स्यदः। अतिस
द्। अतिस्यदौ। अतिस्यदः। यः। यौ। ये। एषः। एतौ। एते। अन्वादेशे तु एनं। एनौ। एनान्। एनेन। एनयोः। ङे प्रथमयोरम्। युष्मदस्मद्भ्यां परस्य ङे
इत्येतस्य प्रथमाद्वितीययोश्चामादेशः स्यात्। मपर्यन्तस्येत्यधिकृत्य। त्वाहौ सौ। युष्मदस्मदोर्मपर्यन्तस्य त्व अह इत्येतावादेशौ स्तः सौ परे। शेषे लो
पः। आत्वयत्वनिमित्तेतरविभक्तौ परतो युष्मदस्मदोरन्त्यस्य लोपः स्यात्। अतो गुणे। अमि पूर्वः। त्वं। अहं। ननु त्वं स्त्री अहं स्त्री। इत्यत्र परमपि त्वम
मुं अम इति स्थिते अमि पूर्वत्वं बाधित्वान्तरङ्गत्वाट्टाप् प्राप्नोति। सत्यं। अलिङ्गे युष्मदस्मदी। तेन स्त्रीत्वाभावान्न टाप्। यद्वा शेषे इति सप्तमी स्था
निनोधिकरणत्वविवक्षया तेन मपर्यन्ताच्छेषस्य अद्भागस्य लोपः। स च परोप्यन्तरङ्गे अतो गुणे कृते प्रवर्तते। अदन्तत्वाभावान्न टाप्। परमत्वं।
अतित्वं। परमाहं। अत्यहं। युवावौ द्विवचने। द्वयोरुक्तौ युष्मदस्मदोर्मपर्यन्तस्य युवावौ स्तो विभक्तौ। प्रथमायाश्च द्विवचने भाषायां। इत्युष्म
दस्मदोराकारोन्तादेशः स्यात्। ओ ङीत्येव सूत्रं च। भाषायां किम्। युवं वस्त्राणि। युवां। आवां। मपर्यन्तस्य किं। साकच्कस्य माभूत्। युवकां। आ
वकां। त्वयामयेत्यत्र च स्याम्येत आमकच्। युवकाभ्यां। आवकाभ्यामिति मनसिध्येत्। यूयवयौ जसि। स्पष्टं। यूयं। वयं। परमयूयं। परमवयं

अतियूयं। अतिवयं। इहशेषे लोपां सर्पेलोपे सेजसः शी प्राप्तः। अंगकार्ये कृतेनंगकार्यमिति न भवति ङेः प्रथमयोरिसत्र मकारांतं प्रक्लि
सिद्धके ष्यअमंतएवशिष्यते नतु विक्रियतेति व्याख्यानाद्य समावेकवचने। एकस्योक्तौ युष्मदस्मदोर्मपर्यंतस्य त्वमौ स्तः। द्वितीयायांच। युष्मदस्म
दोराकारः स्यात्। त्वां मां। युवां। आवां। शसोन। नेत विभक्तिकं पदं। युष्मदस्मद्भ्यां परस्य शसो नकारः स्यादमो पवादः। ओदः परस्य। संयोगांतस्य
२८ लोपः। युष्मान्। अस्मान्। योचि। अनयोर्यकारो देशः स्यादनादेशे अजादो विभक्तौ परे। त्वया। मया। युष्मदस्मदोरनादेशे। अनयो राकारः स्याद
नादेशे हलादौ परे। युवाभ्यां। आवाभ्यां। युष्माभिः। अस्माभिः। तुभ्यमह्यौ ङयि। अनयोर्मपर्यंतस्य तुभ्यमह्यौ स्तो ङयि। शेषे लोपे। तुभ्यं मह्यं
परमतुभ्यं। परममह्यं। अतितुभ्यं। अतिमह्यं। युवाभ्यां। आवाभ्यां। भ्यसो भ्यम्। भ्यम् अभ्यम् वा आदेशः स्यात्। आद्यः शेषे लोपस्यांत लोप
एव। तत्रांगवृत्तिपरिभाषया एत्वं न। अभ्यम् तु पक्षद्वयेपि साधु। युष्मभ्यं। अस्मभ्यं। एकवचनस्य च। आभ्यां पंचम्येकवचनस्यात् स्यात्। त्वत्म
त्। ङसिभ्रेतिसवर्णं। युवाभ्यां। आवाभ्यां। पंचम्या अत्। आभ्यां पंचम्या भ्यसोत् स्यात्। युष्मत्। अस्मत्। तवममौ ङसि। अनयोर्मपर्यंतस्य तवममौ
स्तो ङसि। युष्मदस्मद्भ्यां ङसोश। स्यात्। तव मम। युवयोः। आवयोः। साम आकं। आभ्यां परस्य साम आकं स्यात्। भाविनः सुटो निवृत्त्यर्थं ससुट्कनिर्देशः
युष्माकं। अस्माकं। त्वयि। मयि। युवयोः। आवयोः। युष्मासु। अस्मासु। समस्यमाने द्व्येकत्ववाचिनी युष्मदस्मदी। समासार्थोन्यसंख्यश्चेत्स्तो युवावो द्वि
मावपि। १ सुजसङेङस्सु परतः आदेशाः स्युः सदैवते। त्वाहौ यूयवयौ तुभ्यमह्यौ तवममावपि २ एते परत्वाद्बाधंते युवावौ विषये यस्वके। त्वमावपि प्रबाध
ते पूर्वविप्रतिषेधतः। द्व्येकसंख्यः समासार्थो युष्मबह्वर्थे युष्मदस्मदी। तयोरद्व्येकतार्थत्वान्न युवावौ त्वमौ न च ॥ त्वां मां वा अतिक्रांत इति अतित्वं। अहं।

अतित्वं। अतिमां। अतियूयं। अतिवयं। अतित्वां। अतिमां। अतित्वान्। अतिमान्। अतित्वया। अतिमया। अतित्वाभ्यां २ अतिमाभ्यां ३ अतित्वाभिः।
अतिमाभिः। अतितुभ्यं। अतिमह्यं। अतित्वभ्यं। अतिमह्यं। ङसिभ्यसोः। अतित्वत्। अतिमत्। भ्याम्भिप्राग्वत्। भ्यति ङसिवत्। अतितव। अतिमम। अतित्व
योः २ अतिमयोः २ अतित्वाकं। अतिमाकं। अतित्वयि। अतिमयि। अतित्वासु। अतिमासु। युवामावां वाति क्रांत इति विग्रहे सुजसङेङस्सु प्राग्वत्।
ओ अम् औट्सु। अतियुवां। अतिसावां। अतियुवान्। अत्सावान्। अतियुवया। असावया। अतियुवाभ्यां ३ असावाभ्यां ३ अतियुवाभिः। असावा
भिः। भ्यसि। अतियुवभ्यं। असावभ्यं। ङसिभ्यसोः। अतियुवत्। असावत्। ओसि। अतियुवयोः २ असावयोः। अतियुवाकं। असावाकं। अतियु
वयि। असावयि। अतियुवासु। असावासु। युष्मानस्मान्वेत्यत्रापि स्वजसङेङस्सु प्राग्वत्। ओ अम् औट्सु। अतियुष्मां असस्मां। अतियु
ष्मान् अस्मान्। अतियुष्मया। असस्मया। अतियुष्माभ्यां। असस्माभ्यां। अतियुष्माभिः। असस्माभिः। भ्यसि। अतियुष्मभ्यं। असस्मभ्यं
ङसिभ्यसोः। अतियुष्मत्। असस्मत्। ओसि अतियुष्मयोः। असस्मयोः २ अतियुष्माकं। असस्माकं। अतियुष्मयि। असस्मयि। अति
युष्मासु। असस्मासु। पदस्य। पदात्। अनुदात्तं सर्वमपादादावित्यधिकृत्य। युष्मदस्मदोः षष्ठी चतुर्थी द्वितीयास्थयोर्वान्नावौ। पदात्परयो
रपादादौ स्थितयोरनयोः षष्ठ्यादिविशिष्टयोर्वान्नावित्यादेशौ स्तः स्तौ चानुदात्तौ। बहुवचनस्य वस्नसौ। उक्तयोर्विधयोरनयोः
षष्ठ्यादि बहुवचनांतयोर्वस्नसौ स्तो वांनावोरपवादः। तेमयावेकवचनस्य। उक्तविधयोरनयोः षष्ठी चतुर्थ्येकवचनांतयोस्तेमे एतौ स्तः।
त्वामौ द्वितीयायाः। द्वितीयैकवचनांतयोस्त्वामा एतौ स्तः। श्रीशस्त्वावतु मापीह दत्तात्ते मेपि शर्म सः। स्वामी ते मेपि स हरिः पातु वामपि

सिद्धां· नोविष्णुः। सुखंवानोदत्तात्वीशः पतिर्वामपिनोहरिः। सोऽव्याद्वोनः शिवंवोनोदद्यात्सेव्योत्रवः सनः १ पदात्परयोः किं। वाक्यादौमाभूत्। त्वांपातु।
मांपातु। अपादादौ किं। वेदैरशेषैः संवेद्योऽस्मान्कृष्णः सर्वदावतु। स्थग्रहणाच्छ्रूयमाणविभक्तिकयोरेव नेह। इतियुष्मत्पुत्रोब्रवीति। इत्यस्मत्पुत्रोब्रवीति
समानवाक्येनिघातयुष्मदस्मदादेशावक्तव्याः। एकतिङ्‌वाक्यंतेनेह न। ओदनंपचतवभविष्यति इहैवतुस्यादेव। शालीनांते ओदनंदास्यामीति एतेवां
३५ नावौ देशायआदेशाअनन्वादेशेवावक्तव्याः। अन्वादेशेतुनित्यंस्युः। धातातेभक्तोस्ति। धातातवभक्तोस्तीतिवा। तस्मैतेनमइत्येव नचवाहाहैवयुक्ते। चा
दिपंचकयोगेनैतेआदेशास्युः। हरिस्त्वांमांचरक्षतु। कथंत्वांमांवानरक्षेदित्यादि। युक्तग्रहणात्साक्षाद्योगेयंनिषेधः। परंपरासंबंधेतुआ
देशःस्यादेव। हरोहरिश्चमेस्वामी। पश्यार्थैश्चानालोचने। अचाक्षुषज्ञानार्थैर्धातुभिर्योगेएतेआदेशानस्युः। चेतसात्वांसमीक्षते। परंपरा
संबंधेप्ययंनिषेधः। भक्तस्तवरूपंध्यायति। आलोचनेतुभक्तस्त्वापश्यतिचक्षुषा। सपूर्वायाःप्रथमायाविभाषा। विद्यमानपूर्वात्प्रथमांता
त्परयोरन्वादेशेप्यादेशावास्युः। भक्तस्त्वमप्यहंतेनहरिस्त्वात्रायतेसमा। त्वांमेतिवा। सामंत्रितं। संबोधनेयाप्रथमातदंतमामंत्रितसं ३५
ज्ञंस्यात्। आमंत्रितंपूर्वमविद्यमानवत्स्यात्। अग्नेतव। देवास्मान्पाहि। अग्नेनय। अग्नइंद्रवरुण। इहयुष्मदस्मदोरादेशास्तिङ्‌तनि
घातआमंत्रितनिघातश्चन। सर्वदारक्षदेवनइत्यत्रतुदेवेत्यस्याविद्यमानवत्त्वेपिनतःप्राचीनंरक्षेत्येतदाश्रित्यादेशः। एवंइमंमेगंगेय
मुने इतिमंत्रेयमुनइत्यादिश्च प्राचीनामंत्रिताविद्यमानवत्त्वेपि मेशब्दमेवाश्रित्यसर्वेषांनिघातः। नामंत्रितेसमानाधिकर

णेसामान्यवचनं विशेष्यंसमानाधिकरणेविशेषणेआमंत्रितेपरेनाविद्यमानवत्स्यात्। हरेदयालोनःपाहि। अग्नेतेजस्विन्। विभाषितं
विशेषवचने अत्रभाष्येबहुवचनमितिवक्ष्यामीति। बहुवचनांतंविशेष्यंसमानाधिकरणेआमंत्रितेपरेविद्यमानवद्वास्यात्। यूयंत्र
यवःदेवाःशरण्याः। युष्मान्भजेदेवाःशरण्याःवोभजे। अन्वादेशेपिवैकल्पिकाआदेशाः। सुपात्। सुपादौ। सुपादः। सुपादं।
सुपादौ। पादःपत्। पाच्छब्दांतंयदंगंभंतदवयवस्यपाच्छब्दस्यपदादेशःस्यात्। सुपदः। सुपदा। सुपाद्भ्यामित्यादि। अग्निंमथ्नातीति अग्निमत्।
अग्निमद्। अग्निमथौ। अग्निमथः। अग्निमद्भ्यामित्यादि। ऋत्विगादिसूत्रेण अंचेःसुप्युपपदेक्विन्। अनिदितांहलउपधायाःक्ङिति। हलं
तानामनिदितामंगानामुपधायानस्यलोपःस्यात्क्ङिति। उगिदचामितिनुम्। संयोगांतस्यलोपः। क्विन्प्रत्ययस्येतिकु
त्वेनङकारः। प्राङ्। अनुस्वारपरसवर्णौ। प्राञ्चौ। प्राञ्चः। प्राञ्चं। प्राञ्चौ। अचः। लुप्तनकारस्यांचतेर्भस्याकारस्यलोपःस्यात्। चौ। लुप्ता
कारनकारेंचतौपरेपूर्वस्याणोदीर्घःस्यात्। प्राचः। प्राचा। प्राग्भ्यामित्यादि। प्रत्यङ्। प्रत्यञ्चौ। प्रत्यञ्चः। प्रत्यञ्चं। प्रत्यञ्चौ। अचैलोपस्यप
क्षेअंतरंगोपियणनप्रवर्तते। अकृतव्यूहाइतिपरिभाषया। प्रतीचः। प्रतीचा। अमुमंचतीतिविग्रहे। अदस्। अंच इतिस्थिते। इति विष्व
ग्देवयोश्चटेरद्र्यंचतौवप्रत्यये। अनयोःसर्वनाम्नश्चटेरद्र्यादेशःस्याद्वप्रत्ययांतेंचतौपरे। अदद्रिअंच् इतिस्थिते। यणि॥ ॥

सिद्धां. अदसोसेर्दादुदोमः। अदसोऽसान्तस्यदात्सरस्यउदूतौस्तोदस्यमश्च। उदूतिफ्रस्वदीर्घयोः समाहारद्वंद्वः। आंतरतम्याद्ध्रस्वव्यंजनयो
र्ह्रस्वोदीर्घस्यवदीर्घः। अमुमुयङ्। अमुमुयञ्चौ। अमुमुयञ्चः। अमुमुयञ्चं। अमुमुयञ्चौ। अमुमुईचः। अमुमुईचा। अमुमुयग्भ्यां
इत्यादि। मुत्वस्यासिद्धत्वान्नयणः। अंत्सबाधेंऽत्यसदेशस्येतिपरिभाषाश्रित्य परस्यैवमुत्वंवदंतांमते अदमुयङ्। असेः सकारस्य
२५ स्थानेयस्यसअसिरितिव्याख्यानात्सदाद्यत्वविषयएवमुत्वं। नान्यत्रेतिपक्षे अदद्र्यङ्। उक्तंच। अदसोद्रेः पृथङ्मुत्वं केचिदिच्छंतिल
त्ववत्। केचिदंत्यसदेशस्यनेत्येकेसेर्हिदृश्यते। विष्वग्देवयोः किं। अश्वाची। अंचतौ। किं। विष्वग्युक्। वप्रसयेकिं। विष्वगंचनं। वप्रसयग्र २६
हणं ज्ञापयति। अन्यत्रधातुग्रहणे तदादिविधिरिति तेनायस्कारः। उदङ्। उदञ्चौ। उदञ्चः। उदञ्चं। उच्छ्वासस्यलुप्तनकारस्यांचतेर्भ
स्याकारस्यईत्स्यात्। उदीचः। उदीचा। उदग्भ्यामित्यादि। समः समि। वप्रसयांतेंच तोपरे समः समिरादेशः स्यात्। सम्यङ्। सम्यञ्चौ।
सम्यञ्चः। समीचः। समीचा। सहस्यसध्रिः। सध्र्यङ्। तिरसस्तिर्यलोपे। अलुप्ताकारेंचतो वप्रसयांते परे तिरसस्तिर्यादेशः स्यात्। ति
र्यङ्। तिर्यञ्चौ। तिर्यञ्चः। तिरश्चः। तिरश्चा। तिर्यग्भ्यामित्यादि। नांचेः पूजायां। पूजार्थस्यांचतेरुपधाया नस्यलोपो नस्यात्। अलुप्तनका
रत्वान्नुम्। प्राङ्। प्राञ्चौ। प्राञ्चः। नलोपाभावादकारलोपोन। प्राञ्चः। प्राञ्चा। प्राङ्भ्यां। प्राङ्क्षु। प्राङ्क्षु। एवंपूजार्थेप्रत्यङादयः॥ ॥

कुंचकौटिल्याल्पीभावयोः अस्यऋत्विगादिना नलोपाभावो निपात्यते। क्रुङ्। क्रुञ्चौ। क्रुञ्चः। क्रुङ्भ्यामित्यादि। चोः कुः। पयोमुक्। पयोमुग्।
पयोमुचौ। पयोमुचः। व्रश्चेतिषत्वम्। स्कोरितिसलोपः। जश्त्वचर्त्वे। सुवृट्। सुवृड्। सुवृश्चौ। सुवृट्सु। सुवृट्त्सु। महपूजायां। वर्तमानेपृष
द्बृहन्महज्जगच्छतृवच्च। एतेनिपात्यंतेशतृवच्चैषां कार्यंस्यात्। उगित्वान्नुम्। सांतमहत इति दीर्घः महते पूज्यत इति महान्। महांतौ। महां
तः। हेमहन्। महता। महद्भ्यामित्यादि। अत्वसंतस्यचाधातोः। अत्वंतस्योपधायादीर्घः स्यात् धातुभिन्नासंतस्य चासंबुद्धौ सौपरे। परंनि
त्यंचनुमं बाधित्वा वचनसामर्थ्यादादौदीर्घः। ततो नुम्। धीमान्। धीमंतौ। धीमंतः। हेधीमन्। शसादौमहद्वत्। धातोरप्यत्वंतस्यदीर्घः। गोम
तमिच्छतिगोमानिवाचरतिवा क्यजंतात् क्वाचाराक्विवंतात्कर्तरिक्विप्। उगिदचामितिसूत्रे ग्रहणानियमार्थं धातोश्चेदुगित्कार्यं तर्ह्यंचत
रेवेति। तेनस्रत् ध्वत्। इत्यादौन। अधातोरितितु अधातुभूतपूर्वस्यापिनुमर्थं। गोमान्। गोमंतौ। गोमंत इत्यादि। भातेर्डवतुः। भवान्।
भवंतौ। भवंतः। हेभवन्। शत्रंतस्यतु अत्वंतत्वाभावान्नदीर्घः। भवतीतिभवन्। उभेअभ्यस्तं। षाष्ठद्वित्वप्रकरणे ये विहितेते उभे। समुदि
तेअभ्यस्तसंज्ञेस्तः। नाभ्यस्ताच्छतुः। अभ्यस्तात्परस्यशतुर्नुम्नस्यात्। ददत्। ददतौ। ददतः। ददतं। जक्षित्यादयः षट्। षट्धातवोन्येजक्षिति
श्चसप्तम एते अभ्यस्तसंज्ञास्युः। जक्षत्। जक्षतौ। जक्षतः। एवंजाग्रत्। दरिद्रत्। चकासत्। शासत्। दीधीवेव्योर्ङित्वेपिछांदसत्वाद्
ल्पेनपरस्मैपदं। दीध्यत्। वेव्यत्। गुप्। गुब्। गुपौ। गुपः। गुब्भ्यामित्यादि। त्यदादिषुदृशोनालोचने कञ्च। त्यदादिषूपपदेषु अ

कार

ज्ञानार्थो दृशेर्धातोः क्स्यात् । चात्क्विन् । आ सर्वनाम्नः । सर्वनाम्न आकारोंतादेशः स्यात् । दृगादेशावतुषु । कुत्वस्यासिद्ध
त्वाद्व्रश्चेति षः तस्य जश्त्वेन डः । तस्य कुत्वेन गः । तस्य चर्त्वेन पक्षे कः । तादृक् । तादृग् । तादृशौ । तादृशः । षत्वापवादत्वात् कुत्वेन
खकार इति कैयटहरदत्तादिमते चर्त्वाभावपक्षे खं देव श्रूयेत न तु गः अथ षत्वं प्रति कुत्वस्यासिद्धत्वात् दृगादिभ्यो यत् इति निर्दे
३८ शाद् नासिद्धत्वमिति बोध्यं व्रश्चेति षत्वं जश्त्वचर्त्वे । विट् विड् । विशौ विशः । नशेर्वा । नशेः कवर्गोन्तादेशो वा स्यात्पदांते । नक्
नग् । नट् । नड् । नशौ । नशः । नड्भ्यां । नग्भ्यां । स्पृशोनुदके क्विन् । अनुदके सुप्युपपदे स्पृशेः क्विन् स्यात् । घृतस्पृक् । घृतस्पृग् ।
घृतस्पृशौ । घृतस्पृशः । क्विन्प्रत्ययो यस्मादिति बहुव्रीह्याश्रयणात् । क्विप्यपि स्पृट् स्पृक् । स्पृग् । षड्गकाः प्राग्वत् । ञिधृ
षा प्रागल्भ्ये । अस्मात् ऋत्विगादिना क्विन् । द्वित्वमंतोदात्तत्वं च निपात्यते । कुत्वात्पूर्वं जश्त्वेन डः गः कः । धृष्णोतीति । दधृक् । दधृ
षौ । दधृग्भ्यां । रत्नानि मुष्णातीति रत्नमुट् । रत्नमुड् । रत्नमुषौ । रत्नमुषः । षडो लुक् । षट् । षड् । षड्भिः । षड्भ्यः । षट् ३८
चतुर्भ्यश्चेति नुट् । अनामिति पर्युदासात् न ष्टुत्वनिषेधः । यरोनुनासिक इति बाधित्वा प्रत्यये नित्यवचनात् नित्यमनुनासिकः
षण्णां । षट्सु । तदंतविधिः । परमषड्भिः । परमषण्णां । गौणत्वे तु प्रियषषः । प्रियषषां । ~~रुत्वं प्रति षत्वस्यासिद्धत्वात्ससजुषोरु~~

रिति रुत्वं । वोरुपधाया दीर्घ इकः । रेफवांतस्य धातोरुपधाया इको दीर्घः स्यात्पदांते । पिपठीः । पिपठिषौ । पिपठिषः । पिपठी
र्भ्यां । शर्वोरीति वा विसर्जनीयः । नुम्विसर्जनीयशर्व्यवायेपि । एतैः प्रत्येकं व्यवधानेपीण्कुभ्यां परस्य सस्य मूर्द्धन्यादे
शः स्यात् । ष्टुत्वेन पूर्वस्य षत्वं पिपठीष्षु । पिपठीःषु । प्रत्येकमिति व्याख्यानादनेकव्यवधाने षत्वं । इदितो नुम् धातोरिति नुम् न
निंस्त । निंस्ते । नुम्ग्रहणं । नुम्स्थानिकानुस्वारोपलक्षणार्थमिति व्याख्यानात् । तेनेह न । हिसि हिंसायां क्विप् । इदितो नु
म्धातोरिति नुम् । अनिदितामिति इकारेत्वान्न । स्फहिन्सः । पुंसः । अतएव धात्वग्रहणेन गतार्थता । रात्सस्येति सलोपे
विसर्गः । चिकीः । चिकीर्षौ । चिकीर्षः । रोः सुपीति नियमान्न विसर्गः । चिकीर्षु । दमेर्डोस् । डित्वसामर्थ्याट्टिलोपः । षत्वस्यासिद्ध
त्वाद्रुत्वविसर्गौ । दोः । दोषौ । दोषः । पद्दन्निति वा दोषन् । दोर्भ्यां । दोषः । दोषा । दोष्णा । विश प्रवेशने । सनंतात् क्विप् । ~~स्कोरिति कलो~~
प ~~कत्व~~ षत्वस्यासिद्धत्वात् संयोगांतलोपः । व्रश्चेति षः । जश्त्वचर्त्वे । विविट् । विविड् । षढोः कः सीति कः । विविक्षौ । विविक्षः । स्को
रिति कलोपः । तट् । तड् । तक्षौ । तक्षः । गोरट् । गोरड् । गोरक्षौ । गोरक्षः । तक्षिरक्षिभ्यां ण्यंताभ्यां क्विपि तु स्कोरिति न प्रवर्तते ।
णिलोपस्य स्थानिवद्भावात् पूर्वत्रासिद्धीयं न स्थानिवदिति तु तस्य दोषः । संयोगादिलोपे लत्वणत्वेष्विति निषिद्धत्वात् तस्मात्स

तृ

सि॰ कौ॰

२८

योगांतलोपस्य—तक्। तग्। गोरक्। गोरग्। स्कोरिति कलोपं प्रति कुत्वस्यासिद्धत्वात्संयोगांतलोपः। पिपक्। पिपग्। दिधक्। एवं विव
क्। पिसगतौ। सुष्ठु पेसतीति सुपीः। सुपिसौ। सुपिसः। सुपिसा। कपीर्थ्यां। सुपीष्षु। सुपीःषु। एवं सुतुः। तुस खंडने। विद्वान्। विद्वांसौ। वि
द्वांसः। हे विद्वन्। विद्वांसं विद्वांसौ। वसोः संप्रसारणं। वस्वंतस्य भस्य संप्रसारणं स्यात्। पूर्वरूपत्वं। षत्वं। विदुषः। विदुषा। वसुस्रं
स्विति दत्वं। विद्वद्भ्यामित्यादि। सेदिवान्। सेदिवांसौ। सेदिवांसः। सेदिवांसं। सेदिवांसौ। अंतरंगोपीडागमः संप्रसारणविषयेन
प्रवर्त्तते अकृतव्यूहाः पाणिनीया इति परिभाषया। सेदुषः। सेदुषा। सेदिवद्भ्यामित्यादि। सांत महतः संयोगस्य सांत संयोगोपि प्राति
पदिकस्यैव गृह्यते न तु धातोः। महच्छब्दसाहचर्यात्। सुष्ठु हिनस्तीति सुहिन्। हिसि हिंसायां। इदितो नुम् धातोरिति नुम्। सुहिन्।
सुहिंसौ। सुहिंसः। सुहिन्भ्यां। सुहिन्सु। ध्वत्। ध्वद्। ध्वसौ। ध्वसः। ध्वद्भ्यां। एवं स्रत्। पुंसोऽसुङ्। सर्वनामस्थाने विवक्षिते असुङ् स्यात्। २८
उकार उच्चारणार्थः। बहुपुंसी सत्र उगितश्चेति ङीब्बर्थं कृतेन पुंनोऽसुङ् सुनीति प्रसज्यस्योगित्वे नैव नुम् सिद्धः। पुमान्। पुमांसौ। पु
मांसः। हे पुमन्। पुमांसं। पुमांसौ। पुंसः। पुंसा। पुंभ्यां। पुंभिः। पुंसु। सदुशनेत्यनङ्। उशना। उशनसौ। उशनसः। अस्य संबुद्धौ वा
नङ्। नलोपश्च वा वाच्यः। हे उशनन्। हे उशन। हे उशनः। उशनोभ्यामित्यादि। अनेहा। अनेहसौ। अनेहसः। हे अनेहः। वेधाः।

प्र

वेधसौ। वेधसः। हे वेधः। वेधोभ्यामित्यादि। अधातोरित्युक्तेर्नेह दीर्घः सुष्ठु वस्ते इति सुवः। सुवसौ। सुवसः। पिंडं ग्रसते इति पिंडग्रः। यसुरल
सु अदने। अदस औ सुलोपश्च। अदस औकारोंतादेशः स्यात् सौ परे। सुलोपश्च। तदोः सः सावितिद स्यौ। असौ। औत्वं प्रतिषेधः साकच्कस्य वा वक्तव्यः। सादुत्वंच। प्रतिषेधसान्नियोगशिष्टमुत्वं तदभावेन प्रवर्त्तते। असकौ। असुकः। त्यदाद्यत्वं। पररूपत्वं। वृद्धिः। अदसोसेरि
तिमत्वे पूर्वे। अमू। जसः शी। आद्गुणः। एत ईद्बहुवचने। अदसोदात्परस्यैत ईत् स्यात्। दस्य च मो बहुत्वार्थोक्तौ। अमी। पूर्वत्रासिद्धमिति विभक्ति
कार्यं प्राक् पश्चादुत्वमत्वे। अमुं। अमू। अमून्। मुत्वे कृते घिसंज्ञायां नाभावः। न मु ने। नाभावे कर्त्तव्ये कृते च मुभावो नासिद्धः स्यात्। अमुना।
अमूभ्यां। अमीभिः। अमुष्मै। अमूभ्यां। अमीभ्यः। अमुष्मात्। अमुष्य। अमुयोः। अमीषां। अमुष्मिन्। अमुयोः। अमीषु। इति ह
लंताः पुंलिंगाः। नहो धः। नहो हस्य धः स्यात्। झलि पदांते। उपानत्। उपानद्। उपानहौ। उपानहः। उपानद्भ्यां। उपानत्सु। उत्पूर्वा
तं स्निह प्रीतावित्यस्मात् ऋत्विगादिना क्विन्। निपातनाल्लोपषत्वे। क्विन्नंतस्य कुत्वेन हस्य घः। अरत्वचर्त्वे। उष्णिक्। उष्णिग्। उष्णिहौ।
उष्णिहः। उष्णिग्भ्यां। उष्णिक्षु। द्यौः। दिवौ। दिवः। दिवौ। दिवौ। दिवः। द्युभ्यां। द्युषु। गीः। गिरौ। गिरः। एवं पूः। पुरौ। पुरः। चतुरश्चतस्रा
देशः। चतस्रः। चतसृणां। किमः कादेशे टाप्। का। के। काः। सर्ववत्। यः सौ। इदमो दस्य यः स्यात् सौ। इयमिमाः। इयं। त्यदाद्यत्वे टाप्।

५

सिद्धां. इश्चेतिमः। इमे। इमाः। इमां। इमे। इमाः। अनाप्यकः। आङिचापः। अनया। हलिलोपः। आभ्यां। आभिः। अस्यै। अस्याः। अनयोः। आसां।
अस्यां। अनयोः। आसु। अन्वादेशेतु एनां। एने। एनाः। एनया। एनयोः। २ सात्विगादिनास्रजेःक्विन्। अमागमश्च निपातितः। स्रक्। स्रजौ। स्र

३९ जः। स्रग्भ्यां। स्रक्षु। सदाद्यत्वं। टाप्। स्या। से। सां। एवंतद्यद् एतद्। वाक्। वाग्। वाचौ। वाचः। वाचा। वाग्भ्यां। वाक्षु। अप्शब्दोनित्यबहु
वचनांतः अप्तृन्नितिदीर्घः। आपः। अपः। अपोभिः। अपस्तकारः स्यौभादौ प्रत्ययेपरे। अद्भिः। अपां। अप्सु। दिक्। दिग्। दिशौ। दिशः।
दिग्भ्यां। दिक्षु। सदादिष्विति दृशेः क्विन्विधानात्दन्यत्रापिकुत्वं। दृक्। दृग्। दृशौ। दृशः। त्विट्। त्विड्। त्विषौ। त्विषः। त्विड्भ्यां। त्विट्सु।
सहजुषतइतिसजूः। सजुषौ। सजुषः। सजूर्भ्यां। सजूःषु। सजूष्षु। षत्वस्यस्यासिद्धत्वाद्रुत्वं। आशीः। आशिषौ। आशिषः। आशीर्भ्यां।
असौ। सदाद्यत्वं। टाप्। औङःशी। उत्वमत्वे। अमू। अमूः। अमूं। अमू। अमूः। अमुया। अमूभ्यां। अमूभिः। अमुष्यै। अमूभ्यां। अ
मूभ्यः। अमुष्याः। २। अमुयोः। अमूषां। अमुष्यां। अमुयोः। अमूषु॥ ॥ इतिहलंताः स्त्रीलिंगाः स्वमोर्लुक् दत्वं। स्वनडुत्। स्वनडुद्। ३९
स्वनडुही। चतुरनडुहोरित्याम्। स्वनड्वांहि। पुनस्तद्वत्। शेषंपुंवत्। दिवउत्। अहर्विमलद्यु। अंतर्वर्तिनींविभक्तिमाश्रित्यपूर्वपदस्येवोत्त
रखंडस्यापिपदसंज्ञायांप्राप्तायां उत्तरपदत्वेचापपदादिविधौप्रतिषेधइतिप्रत्ययलक्षणेन। विमलदिवी। विमलदिवि। अपदादि
विधौकिं। दधिसेचौ। इहषत्वनिषेधेकर्तव्येपदत्वमस्त्येव। कुर्वन्तुन। वाः। वारी। अप्रत्ययांतत्वान्नुम्न। वारि। चत्वारि। नलुमते

धु

उत्तरस्य नाम उत्तरपदस्य पदत्वे नाम परोक्षके कार्ये कर्तव्ये:

तिकादेशेन। किं। के। कानि। इदं। इमे। इमानि। अन्वादेशेनपुंसके एनद्वक्तव्यः। एनत्। एने। एनानि। एनेन। एनयोः। २। ब्रह्म। हेब्रह्मन्। हेब्रह्म। ब्रह्म
णी। ब्रह्माणि। रोऽसुपि। अहर्भाति। विभाषाङिश्योः। अह्नि। अहनी। अहानि। अहन्। अहन्नित्यस्यरुःस्यात्पदांते। अहोभ्यां। अहोभिः।
इहअहः। अहोभ्यामित्यादौ रत्वरुत्वयोरसिद्धत्वान्नलोपेप्राप्तेअहन्निसावर्थ्येनलोपाभावनिपातद्वितीयेनरुर्विधेयः। तदंतस्या
पिरत्वरुत्वेदीर्घाण्यहानियस्मिन्सदीर्घाहः। निदाघः। इहहल्ङ्याबादिलोपेप्रत्ययलोपेप्रत्ययलक्षणेनासुपिइतिनिषेधात्तत्वाभावहत्व ५
स्यासिद्धत्वान्नांतलक्षणउपधायादीर्घः। संबुद्धौतु हेदीर्घाहः। निदाघ। दीर्घाहानौ। दीर्घाहानः। दंडि। दंडिनी। दंडीनि स्रग्वि। स्रग्वि
णी। स्रग्वीणि। वाग्मि। वाग्मिनी। वाग्मीनि। बहुवृत्रहाणि। बहुपूषाणि। बहुर्यमाणि। असृज्। पदांतत्वेकुत्वं। सृजेः क्विनो विधान
त्। विश्वसृड्डादौतुन। सृजिदृशोरितिसूत्रे रज्जुसृजेत्यादौ भितिभाष्यप्रयोगात्। यद्वा। व्रश्चादिसूत्रे सृजियजोः पदांतेषत्वं कुत्वाप
वादः। ऋत्विग्दधृक्स्रग्दिगुष्णिगंचुयुजिक्रुंचांचेतिकुत्वं निपातनाद्वकुत्वं। असृक्शब्दस्तु असृगितिरौणादिकेऽसृक्प्रत्ययेबोध्यः। असृक्। असृग्। अ
सृजी। असृंजि। पद्दन्नित्यादिनाऽसन्। असानि। असृजा॥ अस्ना॥ असृग्भ्यां। इत्यादि। ऊर्क्। ऊर्ग्। ऊर्जी। ऊर्ञ्जि। नरजानांसंयो
गः। बहूर्जि नुम्प्रतिषेधः। अंत्यात्पूर्वोवानुम्। बहूर्ञ्जि। बहूर्जि वा कुलानि। सद्। सत्। सौत्यानि। तद्। तत्। ते। तानि। यत्।

सि कौ. यद्। ये। यानि। एतद्। एतत्। एते। एतानि। अन्वादेशे तु एनत्। बेभिद्यतेः क्विप्। बेभित्। बेभिद्। बेभिदी। शौ अल्लोपस्य स्थानिवत्त्वाद् झलं
तत्वान्नुम्। अजंतलक्षणस्तु न नुम्। स्वविधौ स्थानिवत्त्वाभावात्। बेभिदि। ब्राह्मणकुलानि। चेछिदि। गवाक् शब्दस्य रूपाणि क्लीबे वीग
तिभेदतः। असंध्यवङ्पूर्वरूपैर्नवाधिकशतं मतं। स्वमोः सुपुनर्नपङ्क्तौ दोषङ्क्तूस्युस्त्रीणि जस्शसोः। चत्वारि शेषे दशकैकरूपाणीति विभाव
४ य। तथाहि। गामंचतीति विग्रहे ऋत्विगादिना क्विन्। गतौ नलोपः। अवङ् स्फोटायनस्येत्यवङ्। गवाक्। गवाग्। सर्वत्र विभाषेति प्रकृ
तिभावे गोअक्। गोअग्। पूर्वरूपे गोक्। गोग्। पूजायां नस्य कुत्वेन ङः। गवाङ्। गोअङ्। गोङ्। अस्यापि एतान्येव नव। औङः शी। भस्यादच
इत्यलोपः। गोची। पूजायां तु गवांची। गोअंची। गोंची। जस्शसोः शिः। शेः सर्वनामस्थानत्वान्नुम्। गवांचि। गोअंचि। गोंचि। गतिपूज
योः स्त्रीण्येव। गोचा। गवांचा। गोअंचा। गोंचा। गवाग्भ्यां। गोअग्भ्यां। गोग्भ्यां। गवाङ्भ्यां। गोऽङ्भ्यां। गोङ्भ्यामित्यादि। सुपि तु ङ्नतानां ४
पक्षे ङ्णोः कुक्टुगिति कुक्। गवाङ्क्षु। गोअङ्क्षु। गोङ्क्षु। गवाङ्क्षु। गोअङ्क्षु। गोङ्क्षु। गवाक्षु। गोअक्षु। गोक्षु। नचैवं चयोर्द्विती
याः शरि पक्षे ककारस्य खकारेण षण्णामाधिक्यं शंक्यं। चर्त्वस्यासिद्धत्वात्। कुक्पक्षे तु तस्याऽसिद्धत्वात् ङुत्वाभावपक्षे द्वितीय
देशात्। त्रीणि रूपाणि वर्धंत एव। ङमुण्नित्यमिषां द्विर्वचनानुनासिकविकल्पनात्। रूपाण्यसंख्यातानि भवंतीति मनीषिभिः। तिर्यक्
। तिर्यग्। तिरश्ची। तिर्यंचि। पूजायां तु तिर्यङ्। तिर्यंची। तिर्यंचि। यकृत्। यकृद्। यकृती। यकृंति। पद्दन्निति यकन्। यकानि।

दंतस्य क्लीबस्य
यक्न। यकृता। शकृत्। शकृती। शकृंति। शकानि। शक्ना। शकृता। ददत्। ददती। वा नपुंसकस्य। अभ्यस्तात्परो यः शता तदंतस्य नुम् वा स्यात् स ता
र्वनामस्थाने परे। ददंति। ददति। तुदत्। आच्छीनद्योर्नुम्। अवर्णांतादंगात्परो यः शतुरवयवस्तदंतस्य नुम् वा स्यात् शीनद्योः पर
तः। तुदंती। तुदती। तुदंति। भात्। भाद्। भांती। भाती। भांति। पचत्। शप्श्यनोर्नित्यं। शप्श्यनोरात्परो यः शतुरवयवस्तदंतस्य नित्यं
नुम् स्यात् शीनद्योः। पचंती। पचंति। दीव्यत्। दीव्यंती। दीव्यंति। स्वप्। स्वब्। स्वपी। नित्यात्सरोदपि नुमः प्राक् अप्तृन्निति दीर्घः प्रातिपदोक्त
सिद्धि त्वात्। स्वांपि। निरस्परतः। स्वकाशात्वंप्रतिपदोक्तपक्षे तु अप्तृन्निति दीर्घविरह नुमेव। स्वंपि। स्वप। स्वपाभिः। स्वब्भ्यां। स्वप्सु। अन्तीदीर्घ १४पदी
ना धनेरुस्। पत्वस्यासिद्धत्वाद्रुत्वं। धनुः। धनुषी। सांतेति दीर्घः। नुम्विसर्जनीयेति षत्वं। धनूंषि। धनुषा। धनुर्भ्यां। एवं चक्षुर्हविरादयः
। पिपठिषतेः क्विप्। वीरितिदीर्घः। पिपठीः। पिपठिषी। अल्लोपस्य स्थानिवत्त्वात् झलंतलक्षणो नुम् न। स्वविधौ स्थानिवत्त्वाभावाद्ज
तलक्षणो पिन। पिपठिषि। पिपठीर्भ्यां। पयः। पयसी। पयांसि। पयसा। पयोभ्यामित्यादि। सुपुम्। सुपुंसी। सुपुमांसि। अदः।
विभक्तिकार्यं। उत्वमत्वे। अमू। अमूनि। शेषं पुंवत्। इति हलंता नपुंसकलिंगाः। स्वरादिनिपातमव्ययं। स्वरादयो निपाताश्चा
व्ययसंज्ञाः स्युः। स्वर्। अंतर्। प्रातर्। पुनर्। सनुतर्। उच्चैस्। नीचैस्। शनैस्। ऋधक्। ऋते। युगपत्। आरात्। पृथक्। ह्यस्। श्वस्।
दिवा। रात्रौ। सायं। चिरं। मनाक्। ईषत्। जोषं। तूष्णीं। बहिस्। अवस्। समया। निकषा। स्वयं। वृथा। नक्तं। नञ्। हेतौ। इद्धा। अद्धा। सा

सि॰ कौ॰ मि। वत्। ब्राह्मणवत्। क्षत्रियवत्। सना। सनत्। उपधा। तिरस्। अंतरा। अंतरेण। ज्योक्। कं। शं। सहसा। विना। नाना। स्वस्ति। स्वधा।
४३ अलं। वषट्। श्रौषट्। वौषट्। अन्यत्। अस्ति। उपांशु। क्षमा। विहायसा। दोषा। मृषा। मिथ्या। मुधा। पुरा। मिथो। मिथस्। प्रायस्
मुहुस्। प्रवाहुकं। प्रवाहिका। आर्यहलं। आर्यहलमिति बलात्कारे। शाकटायनस्तु आर्येति प्रतिबंधे हलमिति प्रतिषेध विवादयोरित्या
ह। अभीक्ष्णं। साकं। सार्धं। नमस्। हिरुक्। धिक्। अथ। अम्। आम्। प्रताम्। प्रशान्। प्रतान्। मा। माङ्। आकृतिगणोयं॥ चादयः।
अह। एव। एवं। नूनं। शश्वत्। युगपत्। भूयस्। कूपत्। कुवित्। नेत्। चेत्। चण्। कच्चित्। यत्र। तत्र। नह। हंत। माकिः। माकीं। नकिः।
नकीं। आकीं। माङ्। नञ्। यावत्। तावत्। त्वै। न्वै। द्वै। रै। श्रौषट्। वौषट्। स्वाहा। स्वधा। वषट्। तुम्। तथाहि। खलु। किल। अथ। सुष्ठु।
स्म। आदह। उपसर्गविभक्तिस्वरप्रतिरूपकाश्च। अवदत्तं। अहंयुः। अस्ति। क्षीरा। अ। आ। इ। ई। उ। ऊ। ए। ऐ। ओ। औ। पशु। शु
कं। यथा। कथा। च। पाट्। प्याट्। अंग। है। हे। भोः। अये। द्य। विषु। एकपदे। युत्। आतः। चादिरप्याकृतिगणः। तद्धितश्चासर्वविभ ४३
क्तिः। यस्मात्सर्वा विभक्तिर्नोत्पद्यते स तद्धितांतोव्ययं स्यात्। परिगणनं कर्तव्यं। तसिलादयः। प्राक्पाशपः। शस्प्रभृतयः
प्राक्समासांतेभ्यः। अम्। आम्। कृत्वोर्थाः। तसिवती। नानाञाविति। तेनेहन। पचतिकल्पं। पचतिरूपं। कृन्मेजंतः।
क्त्वातोसुन्‌कसुनः। एदंतमव्ययं स्यात्। स्मारं। स्मारं। जीवसे। पिबध्यै। क्त्वातोसुन्कसुनः। एदंतमव्ययं स्यात्। कृत्वा। उ

दितोः। विसृपः। अव्ययीभावश्च। अधिहरि। अव्ययादाप्सुपः। अव्ययाद्विहितस्यापः सुपश्च लुक् स्यात्। तत्र शालायां। अथ
विहितविशेषणान्नेह। अत्युच्चैसौ। अव्ययसंज्ञायां यद्यपि तदंतविधिरस्ति तथापि न गौणे। आप्ग्रहणं व्यर्थं। अलिंगत्वात्। सदृशं
त्रिषु लिंगेषु सर्वासु च विभक्तिषु। वचनेषु च सर्वेषु यन्न व्येति तदव्ययं। इति श्रुतिर्लिंगकारकसंख्याभावपरा। वष्टिभागुरिरल्लोप
मवाप्योरुपसर्गयोः। आपं चैव हलंतानां यथा वाचा निशा दिशा। वगाहः। अवगाहः। पिधानं। अपिधानं इत्यव्ययानि ॥
स्त्रियां। अधिकारोयं समर्थानामिति यावत्। अजाद्यतष्टाप्। अजादीनामकारांतस्य च वाच्यं यत्स्त्रीत्वं तत्र द्योत्ये टाप् स्यात्।
अजाद्युक्तिर्ङीषो ङीपश्च बाधनाय। अजा। अतः। खट्वा। अजादिभिः स्त्रीत्वस्य विशेषणान्नेह। पंचाजी। अत्र हि समासार्थः समाहा
रः। नित्यं स्त्रीत्वं। अजा। एडका। अश्वा। चटका। मूषिका। एषु जातिलक्षणो ङीष् प्राप्तः। बाला। वत्सा। होडा। मंदा। विलाता। एषु वयसि प्र
थमे इति ङीप् प्राप्तः। संभस्त्राजिनशणपिंडेभ्यः फलात्। संफला। भस्त्रफला। क्रुंचापोरिति ङीस्वः। सदच्‌कांडप्रांतशतैकेभ्यः पुष्पात्
सत्पुष्पा। प्राक्पुष्पा। शूद्रा चामहत्पूर्वा जातिः। पुंयोगे तु शूद्री। अमहत्पूर्वा किं। महाशूद्री। क्रुंचा। उष्णिहा। देवविशा। ज्येष्ठा। क
निष्ठा। मध्यमेति। प्रसकं पुष्पा। पुंयोगेपि। कोकिला। जातावपि। मूलान्नञः। अमूला। नञः किं। शतमूली। ऋन्नेभ्यो ङीप्।
कर्त्री। दंडिनी। उगितश्च। उगिदंतात्प्रातिपदिकात्स्त्रियां ङीप् स्यात्। भवती। भवंती। पचंती। शप्श्यनोर्नित्यं। नुम्।

सि॰कौ॰ उगिदचामितिसूत्रे ऽचूग्रहणेन धातोश्चेदुगित्कार्यं तर्ह्यंचतेरेवेति नियम्यते। तेनेह न। उखास्रत्। पर्णध्वत्। किंतु। अनिदितामिति न
लोपः। पर्णध्वत्। अंचतेस्तु स्यादेव। प्राची। प्रतीची। वनोर च। वन्नंतात्तदंताच्च प्रातिपदिकात् स्त्रियां ङीप्स्यात् रश्चांतादे
४२ शः। वनितिङ्वनिप्क्वनिप्वनिपां सामान्यग्रहणं। प्रत्ययग्रहणे यस्मात्स विहितस्तदादेस्तदंतस्य ग्रहणं। तेन प्रातिपदि
कविशेषणात्तदंतांतमपि लभ्यते। सुत्वानं अतिक्रांतातिसुत्वरी। धीवरी। शर्वरी। वनो न हश इति वक्तव्यं। दृशं
ताद्धातोर्विहितो यो वन् तदंतात् तदंतांताच्च ङीप्रश्च नेत्यर्थः। ओणृ अपनयने। वनिप्। विड्वनोरनुनासिकस्यात्। अवावा। ब्रा
ह्मणी। राजयुध्वा। बहुव्रीहौ वा। बहुधीवरी। बहुधीवा। पक्षे डाप्वक्ष्यते। पादोऽन्यतरस्यां। पाच्छब्दः कृतसमासांतस्तदंतात् प्राति
पदिकात् ङीप्वा स्यात्। द्विपदी। द्विपात्। टाबृचि। ऋचिवाच्यायां पादंतात् टाप्स्यात्। द्विपदा ऋक्। एकपदा। न षट्स्वस्रादिभ्यः। पं
च। चतस्रः। पंचेत्यत्र नलोपे कृतेऽपि षट्संज्ञाभावान्न लोपः सुप्स्वरेति न लोपस्यासिद्धत्वान्न षट्स्वस्रादिभ्य इति नया ४२
प्। मनः। मन्नंतान्न ङीप्। सीमा। सीमानौ। अनो बहुव्रीहेः। अन्नंताद्बहुव्रीहेर्न ङीप्। बहुयज्वा। बहुयज्वानौ। डाबुभा
भ्यामन्यतरस्यां। सूत्रद्वयोपात्ताभ्यां डाब्वा स्यात्। सीमानौ। सीमे। दामानौ। दामे। न पुंसि दाम सीमा समरः। बहुयज्वानौ। बहुयज्वे।

अन उपधालोपिनोऽन्यतरस्यां। अन्नंताद्बहुव्रीहेरुपधालोपिनो वा ङीप्। पक्षे डाप्निषेधौ। बहुराज्ञी। बहुराज्ञ्यौ। बहुराजे। बहुराजानौ।
प्रत्ययस्थात्कात्पूर्वस्यात इदाप्यसुपः। प्रत्ययस्थात्ककारात्पूर्वस्याकारस्येकारः स्यादापि परे। स आप् सुपः परो न चेत्। सर्विका। कारिका।
अतः किं। नौका। प्रत्ययस्थात् किं। शक्नोतीति शका। असुपः किं। बहुपरिव्राजका नगरी। कात्किं। नंदना। पूर्वस्य किं। परस्य मा भूत्।
कटुका। तपरः किं। राका। आपि किं। कारकः। मामकनरकयोरुपसंख्यानं। मामिका। नरान् कायतीति नरिका। त्यक्त्यपोश्च। दाक्षिणा
त्यिका। इहत्यिका। न यासयोः। यत्तदोस्त्येत्त्वं न स्यात्। यका। सका। यकां। तकां। त्यकन्श्च निषेधः। उपत्यका। अधित्यका। आशिषि वुन
श्च। जीवका। भवका। उत्तरपदलोपे न। देवदत्तिका। देवका। क्षिपकादीनां च। क्षिपका। ध्रुवका। कन्यका। चटका। तारका ज्योतिषि। अ
न्यत्र तारिका। वर्णका तांतवे। अन्यत्र वर्णिका। वर्तका शकुनौ प्राचां। उदीचां तु वर्तिका। अष्टका पितृदैवत्ये। आष्टिकान्या। सूतका
पुत्रिका। वृंदारकाणां वेति वक्तव्यं। द्वृत्वा। अ इति पदच्छेदः। कात्पूर्वस्याकारादेशो वेत्यर्थः। तेन पुत्रिकाशब्दे ङीन् वर्णस्य पक्षे इ
कारः। अन्यत्रेत्त्वबाधनाय मकारस्यैव पक्षे अकारः। सूतका। सूतिका इत्यादि। उदीचामातः स्थाने यकपूर्वायाः। यकपूर्वकस्य स्त्री
प्रत्ययाकारस्य स्थाने योऽकारस्तस्य कात्पूर्वस्येद्वा स्यादापि परे। केऽण इति ह्रस्वः। आर्यका। आर्यिका। चटकिका। चटकका। अ

सि· र्तः किम् । सांका । श्वभदासांका ॥ श्विका ॥ यत्नेति किम् । अश्विका । स्त्रीप्रसपः किम् ॥ शुभंयातीति शुभंया: अज्ञाता
शुभंयाः शुभंयिका ॥ धात्वंत यको न्तु नित्सं । सुनयिका । कृपाकिका । भस्त्रैषाजाज्ञाद्वास्वानञ्पूर्वाणामपि ॥ स्वे
सेलुप्तषष्ठीकं पदं । एषामतइद्वास्यात् ॥ तदंतविधिनैवासिद्धे नञ्पूर्वाणामपीति स्पष्टार्थं । भस्त्रा गरुत्या मुपस तौ
र्जनार्थं । अन्यस्य तु कित्तर स्तत्रैपोवसिद्धं । इत्याद्याएतया स्तुत्यं पूर्वयोर्नित्वा अं लवं त्ति विभक्तिमाश्रित्य
सुपइति प्रतिषेधात् । अनेषका । परमैषका ॥ अद्वके । परमद्वके । स्वशब्द ग्रहणं संज्ञोपसर्जनार्थं ॥ इहहि ॥४३॥
॥४३॥ आत: स्थानेइत्स्यतु वर्त्तस्वशब्दस्यौत्स्ना विशेषणं । नतु दैघ्यं ॥ असंभवात् ॥ नाप्यन्येषां । अव्यभिचा
रात् ॥ स्वशब्दस्तु । अनुपसर्जन मात्मी यवाची अकजर्हः ॥ अर्थांतरेतु न स्त्री ॥ संज्ञोपसर्जनीभूत
स्त्र कप्रत्ययां तत्वाद्यस्युदाहरणं । एवं चात्मी यायां । स्विका परमा वस्वकेतिनित्य मेवेत्सं । निर्भस्त्रि
का निर्भस्त्रका । एषका । एषिका । ऋ तपत निर्द्देशान्नेह विकल्पः [illegible] । एतिके । एतिका: ॥ अजिका

अजका । ज्ञका । ज्ञिका । द्विके । द्वके । निस्विका । निस्वका । अभाषितपुंस्काच्च । एतस्माद्विहितस्यातः स्थानेतइद्वास्यात् । गंगिका । गंगका । बहुव्रीहे
र्भाषितपुंस्कत्व तनोविहितस्य नित्यं । अज्ञाता । अस्वद्व । अस्वद्विका । शैषिके कपि तु विकल्प एव । आद्याचार्याणां । पूर्वसूत्रविषये आद्यस्या
त्ता त् । गंगाका । उक्तपुंस्का तु रुश्विका ॥ अनुपसर्जनात् । अधिकारोऽयं । यूनस्तिरित्यभिव्याप्य । अयमेव बह्वीजसंयेषु तदंतविधिं ज्ञापयति ।
चिद्गुणान्नृयसच्च दघ्नञ्मात्रच्च तयप् ठक् ठञ् कञ् क्वरपः । अनुपसर्जनं यह्रिदादि तदंतं यददंतं प्रातिपदिकं ततः स्त्रियां ङीप्रत्यया
त्ता त् । कुरुचरी । उपसर्जनेन्नेह । बहुकुरुचरा । नदट् । नदी । देवट् । देवी । वक्ष्यमाण सूत्र टिसा दुगि [illegible] ङीप्प्राप्तः । यासुटोङित्वेन
लाश्रयमनुबंधकार्यं नादेशानामिति ज्ञापकं न भवति । श्नः शानचः [illegible] न कश्चिदनुबंधकार्ये प्यनल्विधाविति निषेधज्ञापना
च्च । सौपर्णेयी । ऐंद्री । औत्सी । ऊरुद्वयसी । ऊरुदघ्नी । ऊरुमात्री । पंचतयी । आक्षिकी । लावणिकी । यादृशी । इत्वरी । ताद्धीलिकेणे ।
षि । चौरी । नञ्स्नञीकक्ख्युंस्तरुण तलुनानामुपसंख्यानं । स्त्रैणी । पौंस्नी । शाक्तीकी । आढ्यंकरणी । तरुणी । तलुनी । यञश्च । यञं
तात्स्त्रियां ङीप् स्यात् । अकारलोपे कृते । हल स्तद्धितस्य । हलउत्तरस्य उपधाभूतस्य तद्धितयकारस्य लोपः स्यादीतिपरे । गार्गी । अनप

सिद्धां। साधिकारस्तु। नङीप्। ङीपेव स्याद्द्वैप्या। अधिकारग्रहणात् दैवस्यापत्यं दैव्या। देवाद्यञञाविति प्राग्दीव्यतीयो न त्वपत्याधिकार
पठितः। प्राचां ष्फ तद्धितः। यञंतात् ष्फो वा स्यात् स्त्रियां। स च तद्धितः। षः प्रत्ययस्य। प्रत्ययस्यादिः षः इत्स्यात्। आयनेयीनी
यियः फढखछघां प्रत्ययादीनां। प्रत्ययादिभूतानां फादीनां क्रमात् आयन्नादय आदेशाः स्युः। तद्धितांतत्वात्प्रातिपदिकसं
४४ ज्ञा। षित्त्वसामर्थ्यात् ष्फेणोक्तेपि स्त्रीत्वे षिद्गौरेति वक्ष्यमाणो ङीष्। गार्ग्यायणी। सर्वत्र लोहितादिकतंतेभ्यः। लोहितादि
भ्यः कतशब्दांतेभ्यो यञंतेभ्यो नित्यं ष्फः स्यात्। लौहित्यायनी। कात्यायनी। कौरव्यमांडूकाभ्यां च। आभ्यां ष्फः स्यात्। क
र्मणाटाबूङीषोरपवादः। कुर्वादिभ्यो ण्यः। कौरव्यायणी। ढक्च मंडूकात् दित्यण्। मांडूकायनी। आसुरेरुपसंख्यानं। आसुराय ४४
णी। वयसि प्रथमे। प्रथमवयोवाचिनोऽदंतात् स्त्रियां ङीप् स्यात्। कुमारी। वयस्यचरम इति वाच्यं। वधूटी। चिरंटी। वधूटचि
रंटशब्दौ यौवनवाचिनौ। अतः किं। शिशुः। कन्यायान। कन्यायाः कनीन चेति निर्देशात्। द्विगोः। अदंताद्द्विगोर्ङीप् स्यात्।
त्रिलोकी। अजादित्वात् त्रिफला। त्र्यनीका। अपरिमाणबिस्ताचितकंबल्येभ्यो न तद्धितलुकि। अपरिमाणांताद्बिस्ताद्यंताच्च द्वि

गोर्ङीप् स्यात्। तद्धितलुकि सति। पंचभिरश्वैः क्रीता पंचाश्वा। आर्हीयष्ठक्। अध्यर्धेति लुक्। द्वौ बिस्तौ पचति द्विबिस्ता। द्व्याचि
ता। द्विकंबल्या। परिमाणात्तु द्व्याढकी। तद्धितलुकि किं। समाहारे पंचाश्वी। कांडांतात्क्षेत्रे। क्षेत्रे यः कांडांतो द्विगुस्ततो न ङीप्। तद्धि
तलुकि। द्वे कांडे प्रमाणमस्याः द्विकांडा क्षेत्रभक्तिः। प्रमाणे द्वयसज्जिति विहितस्य मात्रच प्रमाणे लो द्विगोर्नित्यमिति लुक्। क्षे
त्रे किं। द्विकांडी रज्जुः। पुरुषात्प्रमाणेन्यतरस्यां। प्रमाणे यः पुरुषस्तदंताद्द्विगोर्ङीब्वा स्यात् तद्धितलुकि। द्वौ पुरुषौ प्रमाणमस्याः
द्विपुरुषी। द्विपुरुषा वा। परिखा वा। ऊधसोऽनङ्। ऊधोंतस्य बहुव्रीहेरनङादेशः स्यात्। स्त्रियां। इत्यनङि कृते डाप् ङीप्निषेधेषु प्रा
प्तेषु। बहुव्रीहेरूधसो ङीष्। ऊधोंतात् बहुव्रीहेर्ङीष् स्यात् स्त्रियां। कुंडोध्नी। स्त्रियां किं। कुंडोधो धेनुकं। इहानङपि न। तद्धितो
स्त्रियामित्युपसंख्यानात्। संख्याव्ययादेर्ङीप्। ङीषोऽपवादः। द्व्यूध्नी। अत्यूध्नी। बहुव्रीहेरित्येव। ऊधोतिक्रांता अत्यूधाः। दामहायनां
ताच्च। संख्यादेर्बहुव्रीहेर्दामांताद्धायनांताच्च ङीप् स्यात्। दामांते टाप्प्रतिषेधयोः प्राप्तयोः हायनांते टापि प्राप्ते वचनं। द्विदाम्नी
अव्ययग्रहणाननुवृत्तेरुद्दामा वडवेत्यत्र डाप्प्रतिषेधौ वपि परत्वात्। द्विहायनी। बाला। त्रिचतुर्भ्यो हायनस्य णत्वं वाच्यं। व
योवाचकस्यैव हायनस्य ङीप्णत्वं चेष्यते। त्रिहायणी। चतुर्हायणी। वयसोन्यत्र द्विहायना। त्रिहायना। शाला।

सि॰कौ॰ नित्यंसंज्ञाछंदसोः अन्नंताद्बहुव्रीहेरुपधालोपिनोङीप् सुराज्ञीनामनगरी। अन्यत्रपूर्वेणविकल्पएव। वेदेतु शतमूर्ध्नी। केवलमा
मकभागधेयपापापरसमानार्यकृतसुमंगलभेषजाच्च। एभ्योनवभ्यो नित्यंङीप्स्यात् संज्ञाछंदसोः। अथातद्द्रः केवली विशः। भाग
२५ धेयी। पापी। अपरी। समानी। आर्यकृती। सुमंगली। भेषजी। अन्यत्रकेवलाइत्यादि। मामकग्रहणंनियमार्थं। अणंतत्वादेवसिद्धेः। ते १-
नलोके ऽ असंज्ञायांमामिका। अंतर्वत्पतिवतोर्नुक्। एतयोर्नुक्स्यात् स्त्रियां। अंतर्वत्नीतिङीप्। गर्भिण्यांजीवद्भर्तृकायांचप्रकृतिभागौ
निपात्येते। तत्रांतरस्त्यस्यांगर्भ इतिविग्रहे अंतःशब्दस्याधिकरणशक्तिप्रधानतया अस्तिसामानाधिकरण्याभावादप्राप्तोमतु
न्निपात्यते। पतिवत्नीत्यत्रनुवत्वंनिपात्यते। अंतर्वत्नी। पतिवत्नी। वसुदाहरणंतु अंतरस्त्यस्यांशालायांघटः। पतिमती पृथिवी।
पत्युर्नोयज्ञसंयोगे। पतिशब्दस्यनकारादेशः स्यात् यज्ञेनसंबंधे वसिष्ठस्यपत्नी। तत्कर्तृकयज्ञस्यफलभोक्त्रीत्यर्थः। दंपत्योः स
हाधिकारात्। विभाषासपूर्वस्य। पतिशब्दांतस्य सपूर्वस्यप्रातिपदिकस्यनोवास्यात्। गृहस्यपतिः गृहपतिः। गृहपत्नी। अनुप
सर्जनस्येतीहोत्तरार्थमनुवृत्तमपिनपत्युर्विशेषणं। किंतुतदंतस्य। तेनबहुव्रीहावपि। दृढपत्नी। दृढपतिः। वृषलपत्नी। वृषलप २५
तिः। अथवृषलस्यपत्नीतिव्यस्तेकथमितिचेत्। पत्नीवपत्नीत्युपचारात्। यद्वा। आचारक्विबंतात्कर्तरिक्विप्। आस्मिंश्चपक्षे
पत्नियौ। पत्नियइतिरूपं। विषयेविशेषः। सपूर्वस्यकिं। गवांपतिः स्त्री। नित्यंसपत्न्यादिषु। पूर्वविकल्पापवादः। सम

नस्यसभावोनिपात्यते। समानः पतिर्यस्याः सासपत्नी। वीरपत्नी। पूतक्रतोरैच। अस्याः स्त्रियां ऐ आदेशः स्यात्। ङीप्च। इयंत्रिसूत्रीपुं
योगएवेष्यते। पूतक्रतोः स्त्रीपूतक्रतायी। ययातुक्रतवः पूताः पूतक्रतुरेवसा। वृषाकप्यग्निकुसितकुसिदानामुदात्तः। एषामुदात्तऐ
आदेशः स्यात् ङीप्च। वृषाकपेः स्त्रीवृषाकपायी। हरविष्णूवृषाकपीइत्यमरः। वृषाकपायीश्रीगौर्योरितिच। अग्नायी। कुसितायी
। कुसिदायी। कुसिदशब्दोह्रस्वमध्योनतुदीर्घमध्यः। मनोरौवा। मनुशब्दस्यौकारादेशः स्यादुदात्तैकारश्चवा। तभ्या। संयोग
विशिष्टोङीप्। मनोःस्त्रीमनायी। मनावी। मनुः। वर्णादनुदात्तात्तोपधात्तोनः। वर्णवाचीयोऽनुदात्तांतस्तोपधस्तदंतादनुपसर्जना
प्रातिपदिकाद्वाङीप्स्यात्। तकारस्यनकारादेशश्च। एता। एनी। रोहिता। रोहिणी। वर्णानांतणतिनितांतानामितिफिट्सूत्रे
णाद्युदात्तः। त्रेण्योशलल्येतिगरह्यं। त्रीण्येतान्यस्यादुनिबहुव्रीहिः। अनुदात्तात्किं। श्वेता। घृतादीनांचेति अंतोदात्तोयं। अ
तदस्येव। शितिःस्त्री। पिशंगादुपसंख्यानं। पिशंगी। पिशंगा। असितपलितयोर्न। असिता। पलिता। छंदसिक्नमेके। असिक्नी १-
पलिक्नी। अवदातशब्दस्तुनवर्णवाची। किंतुविशुद्धिवाची। तेनावदातैव। अन्यतोङीष्। तोपधभिन्नाद्वर्णवाचिनोऽनुदात्ता
ताप्रातिपदिकात्स्त्रियांङीष्स्यात्। कल्माषी। सारंगी। लघावंतेद्वयोश्चबह्वषोगुरुरितिमध्योदात्तावेतौ। अनुदात्तात्किं। कृष्णा।
कपिला। षिद्गौरादिभ्यश्च। षिद्भ्योगौरादिभ्यश्चङीष्स्यात्। नर्तकी। गौरी। स्त्रियामाम्नोत्त्यः। अनड्वाही। अनडुही। पिप्प

सि·

८६

त्यादयश्च आकृतिगणोयं। सूर्यतिष्यागस्त्यमत्स्यानां य उपधायाः। अंगस्योपधाया यस्य लोपः स्यात्सेच घः। सूर्या घवयवः। मत्स्य
स्यङ्यां। सूर्यागस्त्ययोश्छे च ङ्यां च। तिष्यपुष्ययोर्नक्षत्राणि यलोप इति वाच्यं। मत्सी। मातरि षिच्चेति षित्वाद्वसिष्ठ गौरादिषु मा
तामहीशब्दपाठादनित्यः षित्तां ङीष्। जानपदकुंडगोणस्थलभाजनागकालनीलकुशकामुककबराद्वृत्त्यमत्रावपनाकृत्रिमा
श्राणास्थौल्यवर्णानाच्छादनायोविकारमैथुनेच्छाकेशवेशेषु। एकादशभ्यः प्रातिपदिकेभ्यः क्रमाद्वृत्त्यादिष्वर्थेषु ङीष् स्यात्
जानपदी। वृत्तिश्चेत्। अन्या तु जानपदी। उत्सादित्वादञंतत्वेन ङिद्वृति ङीं आद्युदात्तः। कुंडी। अमत्रं चेत्। कुंडान्या। कुडि दाहे।
गुरोश्च हलः इत्यप्रत्ययः। यस्तु अमते जारजः कुंड इति मनुष्यजातिवचनस्ततो जातिलक्षणो ङीष् भवत्येव। अमत्रे हि स्त्रीविषय
त्वादप्राप्तो ङीष् विधीयते। न तु नियम्यते। गोणी आवपनं चेत्। गोणान्या। स्थली अकृत्रिमा चेत्। स्थलान्या। भाजी श्राणा
चेत्। भाजान्या। नागी स्थूला चेत्। नागान्या। गजवाची नागशब्दः स्थौल्यगुणयोगादन्यत्र प्रयुक्त उदाहरणं। सर्पवाची तु दैर्घ्य
गुणादन्यत्र प्रयुक्तः प्रत्युदाहरणं। काली। वर्णश्चेत्। कालान्या। नीली अनाच्छादनं चेत्। नीलान्या। नील्या रक्ता शाटीत्यर्थः
। नील्या अन्वक्तव्य इत्यसन्। अनाच्छादनेपि न सर्वत्र। किंतु नीला ओषधौ। नीली। प्राणिनि च। नीली गौः। संज्ञायां वा। नीली
नीला। कुशी। अयोविकारश्चेत्। कुशान्या। कामुकी मैथुनेच्छा चेत्। कामुकान्या। कबरी केशानां संनिवेशविशेषः। ८६

कबरान्या। चित्रेत्यर्थः। शोणात्प्राचां। शोणी। शोणा। वोतो गुणवचनात्। उदंतात् गुणवाचिनो वा ङीष्। मृद्वी। मृदुः। उतः किं। शुचिः। गुणे
ति किं। आखुः। खरुसंयोगोपधान्न। खरुः पतिंवरा कन्या। पाण्डुः। बह्वादिभ्यश्च। एभ्यो वा ङीष्। बह्वी। बहुः। कृदिकारादक्तिनः। रात्रिः
। रात्री। सर्वतोऽक्तिन्नर्थादित्येके। शकटी। शकटिः। अक्तिन्नर्थात् किं। अजननिः। क्तिन्नंतत्वादप्राप्ते विध्यर्थं पद्धतिशब्दो गणे पठ्यते।
हिमकाषिहतिषु। पादस्य पद्भावः। पुंयोगादाख्यायां। या पुमाख्या पुंयोगात् स्त्रियां वर्तते ततो ङीष् स्यात्।
गोपस्य स्त्री गोपी।। पालकांतान्न। गोपालिका। अश्वपालिका। सूर्याद्देवतायां चाप् वाच्यः। सूर्यस्य स्त्री देवता सूर्या
देवतायां किं। सूरी। कुंती। मानुषीयं। इंद्रवरुणभवशर्वरुद्रमृडहिमारण्ययवयवनमातुलाचार्याणामानु
क्।। एषामानुगागमः स्यात् ङीष् च।। इंद्रादीनां षण्णां मातुलाचार्ययोश्च पुंयोग एवेष्यते।। तत्र ङीषि सि
द्धे आनुगागममात्रं विधीयते। इतरेषां चतुर्णां मुभयं। इंद्राणी हिमारण्ययोर्महत्त्वे। महद्धिमं हिमानी। अर
ण्यानि।। यवाद्दोषे। दुष्टो यवो यवानी। यवनाल्लिप्यां। यवनानां लिपिर्यवनानी।। मातुलोपाध्याययोरानुग्वा

सि॰ कौ॰ मातुलानी। मातुली। उपाध्यायानी। उपाध्यायी। या तु स्वयमेवाध्यापिका। तत्र वा ङीष् वाच्यः। उपाध्यायी। उपाध्याया। आचार्यादणत्वं च। आचा
र्यस्य स्त्री आचार्यानी। पुंयोग इत्येव। आचार्या। स्वयं व्याख्यात्री। अर्यक्षत्रियाभ्यां वा स्वार्थे। अर्याणी। अर्या। स्वामिनी वैश्या वेत्यर्थः। क्षत्रियाणी
क्षत्रिया। पुंयोगे तु। अर्यी क्षत्रियी। कथं ब्रह्माणीति। ब्रह्माणमानयति जीवयतीति कर्मण्यण्। क्रीतात्करणपूर्वात्। क्रीतान्तादन्तात्करणादेः
४१ स्त्रियां ङीष्। वस्त्रक्रीती। क्वचिन्न। धनक्रीता। क्तादल्पाख्यायां। करणादेः क्तान्तादन्तात् स्त्रियां ङीष् स्यात्। जातिपूर्वादिति वक्तव्यं। दत्यल्पत्वे द्योत्ये
अभ्रविलिप्ती द्यौः। बहुव्रीहेश्चान्तोदात्तात्। बहुव्रीहेः क्तान्तादन्तोदात्तादन्तात् स्त्रियां ङीष् स्यात्। जातिपूर्वादिति वक्तव्यं। तेन बहुकृन्मु काल सुखा
दिपूर्वान्न। ऊरुभिन्नी। नेह। बहुकृता। जातान्तान्न। दन्तजाता। पाणिगृहीती भार्यायां। पाणिगृहीतान्या। अस्वाङ्गपूर्वपदाद्वा। पूर्वेण नित्ये प्रा
प्ते विकल्पोयं। सुरापीती। सुरापीता। अन्तोदात्तात्किं। वस्त्रच्छन्ना। अनाच्छादनादित्युदात्तप्रतिषेधः। अत एव पूर्वेणापि न ङीष्। स्वाङ्गा
च्चोपसर्जनादसंयोगोपधात्। असंयोगोपधमुपसर्जनं यत्स्वाङ्गं तदन्तादन्तात्प्रातिपदिकाद्वा ङीष्। केशानतिक्रान्ता। अतिकेशी। अ
तिकेशा। चन्द्रमुखी। चन्द्रमुखा। संयोगोपधात्तु सुगुल्फा। उपसर्जनात्किं। शोभना शिखा सुशिखा। स्वाङ्गं त्रिधा। अद्रवं मूर्तिमत्
स्वाङ्गं प्राणिस्थमविकारजं। स्वेसुदाद्रवत्वात् सुज्ञाना। अमूर्तत्वात्। सुमुखा शाला। अप्राणिस्थत्वात्। सुशोफा विकारजत्वात्।
अतत्स्थं तत्र दृष्टं च। सुकेशी सुकेशा वा रथ्या। अप्राणिस्थस्यापि प्राणिनि दृष्टत्वात्। तेन चेत्तत्र्यथायुतं सुस्तनी। सुस्तना वा प्रति

येनाङ्गेन प्राणि रूपं वस्तु यथायतं तेन न तत्स्थ शोनाङ्गेन तद्प्राणि वस्तु तथा प्राणिविधु ...येन तद्... प्राणिनि दृष्टं स्वाङ्गमित्यर्थः

निषेधो मा। प्राणिवदप्राणिसदृशे स्थितत्वात्। नासिकोदरोष्ठजङ्घादन्तकर्णशृङ्गाच्च। एभ्यो वा ङीष्। आद्ययोर्बह्वज्लक्षणो निषेधो बाध्यते। पुरस्तादपवाद
न्यायात्। ओष्ठादीनां पञ्चानां असंयोगोपधादिति बाध्यते। मध्येऽपवादन्यायात्। सहनञ्लक्षणस्तु प्रतिषेधः परत्वादस्य बाधकः। तुङ्गनासिकी। तुङ्ग
नासिका। इत्यादि नेह। सहनासिका। अनासिका। अत्र वृत्तिः। अङ्गगात्रकण्ठेभ्यो वक्तव्यं। स्वङ्गी। स्वङ्गेत्यादि। एतच्च अनुक्तसमुच्चयार्थेन चकारेण संग्रा
ह्यमिति केचित्। भाष्याद्यनुक्तत्वादप्रमाणमिति प्रामाणिकाः। अत्र वार्त्तिकानि। पुच्छाच्च। सुपुच्छी। सुपुच्छा। कबरमणिविषशरेभ्यो नित्यं। कबरं चि
त्रं पुच्छं यस्याः सा कबरपुच्छी। उपमानात्पक्षाच्च पुच्छाच्च नित्यमेव। उलूकपक्षी शाला। उलूकपुच्छी सेना। नक्रोडादिबह्वचः। क्रोडादेर्बह्वचश्च स्वाङ्गान्न
ङीष्। कल्याणक्रोडा। अश्वानामुरः क्रोडा। आकृतिगणोयं। सुजघना। सहनञ्विद्यमानपूर्वाच्च। सहेत्यादित्रिकपूर्वान्न ङीष्। सकेशा। अकेशा। वि
द्यमाननासिका। नखमुखात्संज्ञायां। न ङीष् स्यात्। शूर्पणखा। गौरमुखा। संज्ञायां किं। ताम्रमुखी कन्या। दिक्पूर्वपदान्ङीष्। दिक्पूर्वपदात्स्वाङ्गा
न्तात्प्रातिपदिकान्ङीषो ङीबादेशः स्यात्। प्राङ्मुखी। आद्युदात्तं पदं। वाहः। वाहन्तात्प्रातिपदिकान्ङीष् स्यात्। ङीषेवानुवर्तते। न ङीप्। दित्यवाट् चेमे
दित्यौह्यौ चेमे। सख्यशिश्वीति भाषायां। इति शब्दः प्रकारे भाषायामित्यस्यानन्तरं द्रष्टव्यः। तेन छन्दस्यपि क्वचित्। सखी। अशिश्वी। आधेनवो धुन
यन्तामशिश्वीः। जातेरस्त्रीविषयादयोपधात्। जातिवाचि यन्न च स्त्रियां नियतमयोपधं ततः स्त्रियां ङीष् स्यात्। आकृतिग्रहणा जातिः। अनुगतसं
स्थानव्यङ्ग्येत्यर्थः। तटी। लिङ्गानां च न सर्वभाक्। सकृदाख्यातनिर्ग्राह्या। असर्वलिङ्गत्वे सत्येकस्यां व्यक्तौ कथनाद्व्यक्त्यन्तरे कथनं विनापि सुग्रहा
जातिरिति लक्षणान्तरं। वृषली। असर्वलिङ्गेति किं। शुक्ला। सकृदित्यादि किं। देवदत्ता। गोत्रं च चरणैः सह। अपत्यप्रत्ययान्तः शाखाध्येतृवाची शब्दो जाति

ति नखमुखात्संज्ञायां ... बमे। १२६ च सिद्धाति। मे

इ[?]ते   ।।।ठपौ॰श्री   औपम्ये किं धनोरु[?]श्री

सि॰ कौ कार्येऽलभतस्त्र्यर्थेः। औपगवी। कठीबह्वृची। ब्राह्मणी अत्र तु शार्ङ्गरवादिपाठान्ङीनाङीष् बाध्यते। जातेः किं। मुंडा। अस्त्रीविषयात्किं। बलाका। अयोपधा
त्किं। क्षत्रिया। योपधप्रतिषेधे गवयहयमुकयमनुष्यमत्स्यानामप्रतिषेधः। गवयी। हयी। मुकयी। हलस्तद्धितस्येति यलोपः। मनुषी। मत्स्यस्य ङ्यां। मत्सी। पाककर्णपर्णपुष्पफलमूलवा
लोत्तरपदाच्च। पाकाद्युत्तरपदाज्जातिवाचिनः स्त्रीविषयादपि ङीष् स्यात्। ओदनपाकी। शंकुकर्णी। शंखपुष्पी। दासीफली। दर्भमूली। गोवाली। ओषधिविशेषे रूढा एते। इतो मनुष्यजातेः। ङीष् स्यात्। दाक्षी
४८ । योपधादपि। उदमेयस्यापत्यं औदमेयी। मनुष्येति किं। तित्तिरिः। ऊङुतः। उकारान्तादयोपधान्मनुष्यजातिवाचिनः स्त्रियामूङ् स्यात्। कुरूः। कुरुनादिभ्यो ण्यः। तस्य स्त्रियामवन्तीत्यादिना लुक्। अयो
पधात्किं। अध्वर्युर्ब्राह्मणी। अप्राणिजातेश्चारज्ज्वादीनामुपसंख्यानं। रज्ज्वादिपर्युदासादुवर्णान्तेभ्य एव। अलाबूः। कर्कन्धूः। अनयो दीर्घान्तत्वेनोदाहृताविति विभक्तिपुदान्तत्व प्रतिषेधपुंङ्‌फलं।
प्राणिजातेस्तु। कृकवाकुः। रज्ज्वादेस्तु रज्जुः। हनुः। बाह्वन्तात्संज्ञायां। स्त्रियामूङ्। भद्रबाहूः। संज्ञायां किं। वृत्तबाहुः। पङ्गोश्च। पंगूः। श्वशुरस्योकाराकारलोपश्च। चादूङ्। पुंयोगलक्षणस्य ङीषोऽप
वादः। लिंगविशिष्टपरिभाषया स्वादयः। श्वश्रूः। ऊरूत्तरपदादौपम्ये। उपमानवाचि पूर्वपदमूरूत्तरपदं यत्प्रातिपदिकं तस्मादूङ् स्यात्। करभोरूः। संहितशफलक्षणवामादेश्च। अनौपम्यार्थं सूत्रं। संहितोरूः।
सैव शफोरूः। शफौ खुरौ तावि[व] संश्लिष्टत्वादुपचारात्। लक्षणशब्दादर्श आद्यच्। लक्षणोरूः। वामोरूः। सहितसहाभ्यां चेति वक्तव्यं। हितेन सह सहिते ऊरू यस्याः सा सहितोरूः। सह ते[न] सहोरू[?] ऊरू यस्याः इ[?]
सा सहोरूः। यद्यप्यविद्यमानवचनस्य सहशब्दस्य ऊर्वतिशयप्रतिपादनाय प्रयोगः। संज्ञायां। कद्रुकमण्डल्वोः संज्ञायां। स्त्रियामूङ्। कद्रूः। कमंडलूः। संज्ञायां किं। कद्रुः। कमंडलुः। अच्छन्दोर्थं व
श्री चनं। शार्ङ्गरवाद्यञो ङीन्। शार्ङ्गरवादेरञो योऽकारस्तदन्ताच्च जातिवाचिनो ङीन् स्यात्। शार्ङ्गरवी। बैदी। जातेरित्यनुवृत्तेः पुंयोगे ङीषेव। नृनरयोर्वृद्धिश्चेति गणसूत्रं। नारी। यङश्चाप्। यङन्तात्स्त्रियां चाप् स्यात्। यङः षष्ठ्यञोः सामान्यग्रहणं। आम्बष्ठ्या। कारीषगन्ध्या। षाच्च। यञश्चाप् वक्तव्यः। पौतिमाष्या। आवट्याच्च। अस्माच्चाप् स्यात्। यञश्चेति ङीषोऽपवादः। अवटशब्दो
गर्गादिः।। आवट्या। तद्धिताः। आपञ्चमसमाप्तेरधिकारोऽयं। यूनस्तिः। युवन्शब्दात्तिप्रत्ययः स्यात् स्त्रियां स च तद्धितसंज्ञः। लिंगविशिष्टपरिभाषया सिद्धे तद्धिताधिकार
सा उत्तरार्थः। युवतिः। अनुपसर्जनादित्येव। बहवो युवानो यस्यां बहुयुवा। युवतीति तु यौतेः शत्रन्तान्ङीपि बोध्यं।। इति स्त्रीप्रत्ययाः ।। श्रीः

श्री:   श्री:   श्री:   अथ कारकप्रक्रिया   श्री: अश्रोपाध्यायेन श्यामस्य   श्री:   श्री:

संहितशफलक्षणवामादेश्च वामादेः प्रातिपदिका
दूरूत्तरपदात्स्त्रियामूङ् स्याद